

Sønderjylland eller det Hertugdøm Slesvig.

Det Hertugdøm Slesvig kaldes (især af de gamle Skribentere) sædvanlig altid Sønderjylland. Dette Hertugdøm har sit Navn af Hovedstaden Slesvig. Det er en Feiltagelse, naar Nogle ansee Hertugdømmet Slesvig for et Stykke af Tydskland, og regner det til Holsteen; thi endskiønt det vel for nogle hundrede Aar siden stod i nøie Forbindelse med Hertugdømmet Holsteen, ja havde mange Privilegier fælles med samme, samt stod under det tydske Kanzellie i Kiøbenhavn, saa at en Slesviger gemeenlig kaldes en Holstener: saa er dog Hertugdømmet Slesvig alligevel en retmæssig Deel og Provinz af Danmarks Rige; hvilket ogsaa tydeligen erfares af den slesvigske Historie. Slesvig har ogsaa i nogle hundrede Aar været et Hertugdøm førend Holsteen er blevet ophøiet til et Hertugdøm.

Det Hertugdøm Slesvig skilles fra Hertugdømmet Holsteen, og følgelig ogsaa fra det romerske Rige eller Tydskland, ved Eyderstrømmen og Levensaae, saavel som og ved en gammel Grøvt i en Linie fra Flemhudersøe ved den Herregaard eller Edelhof Skinkel lige til Levensaae, som udgjør Hertugdømmet Slesvigs Grændser mod Søndn. Man læser derfor om Eyderen dette latinske Pentameters indhugget over den gamle holsteenske Port i Rendsborg, som ligger ud ad Holsteen til, og af hvilken man gaaer ud over Undereyderen indtil Nyeværk: Eydora Romani Terminus Imperii. Derimod grændser Hertugdømmet Slesvig mod Norden til Koldingaae eller Kongensaae og Skodborgaae, som adskiller det nordlige og egentlige Jylland fra Sønderjylland. Og da fra Skodborgaaes Udspring til Koldingaae er en Miilsvei tørt Land, lod Kong Friderik den Fierde for Toldsvigs, Afværgelse Aae 1727 den 29. Oktober anordne, at det skulde afpæles, hvilket ogsaa ved en Afpælingslinie er skeet. Derom har man det gamle latinske Vers: Slesvicum & Jutos

dirimit Scodburgicus Amnis; Eydora Teutonicum terminat Imperium. Det er: Ved Skodborg Slesvigs Land er adskilt fra de Jyder; Og Tydsklands Grændse er, hvor Eyderstrømmen flyder. Mod Østen grændser Hertugdømmet Slesvig til Østersøen; men mod Vesten grændser det til Vestersøen, som af Hollænderne og de Tydske kaldes Nordsøen eller Mare Germanicum. Dog ligge imellem Staden Tøndern og Skodborgaae, altsaa i Hertugdømmets Distrikt, det Grevskaab Skakkenborg og det adelige Gods Trøyburg, tilligemed Møgeltønder-Herred og Lohherred, ja Staden Ribe selv, hvilke ustridig høre til Jylland; hvorhen ogsaa maa regnes den Øe Amrom, den vestlige Deel af Øen Føhr, tilligemed den sydlige Deel af Øen Rom og den nordlige Kant af Øen Sylt, saavel som og den Øe Mandøe.

Det Hertugdom Slesvig ligger fra Rendsborg indtil Koldingeraae imellem 54 Grader 20 Minuter, og 55 Grader 30 Minuter nordlig Breede. Det strækker sig i Længden fra Sønden til Norden og især fra Rendsborg til Kolding 17 1/2 Miil, men fra Frideriksstad indtil Skodborgaae næsten en Miil nordlig Ribe 15 Mile. Derimod er Bredden fra Østen til Vesten paa det faste land af Hertugdømmet meget ulige, nemlig fra 8, 10. til 13 Mile; altsaa er ikke Øerne Femern, Ærøe, Sylt, Pelworn, Helgoland og flere andre indberegnete derunder. Det hele Hertugdom med de dertil hørende Øer kan man beregne omtrent til 162 geographiske Qvadratmile. Til Hertugdømmet hører 13 Stæder, 2 kongelige og 5 fyrstelige Slotte, saavel som og en Mængde af adelige Godser; Antallet paa landsbyerne beregner man til 1500, naar man derfra undtager Eyderstedt.

Hertugdømmet Slesvig bestaaer dels af land, som i Henseende til Havet ligger høit, dels og af land, som ligger nedrig eller lavt ved Vestersøen eller ikke langt derfra. Det høie land udgiør den største Deel af Hertugdømmet, og kaldes Geest eller Geestland; men de Egne, som ligge nedrig ved Vesterhavet eller ikke langt derfra, ere forsynede med Diger og tildeels omgivne dermed, kaldes Marschlande eller Marsch, hvoraf en stor Deel er indtaget fra Havet. I Vestersøen ved Marschlandene og de øvrige Egne indfinder sig Ebbe og Flod to gange i 24 Timer eller noget derover; men i Østersøen, hvor landet bestaaer af lutter Geest, falder aldrig Ebbe og Flod.

Paa Geest er Luften og Vandet klart, reent og sundt paa de fleste beboede Steder. Udi Marschlandene derimod foraarsager landets nedrige og lave Beliggenhed nær ved Havet, saa og de mange Dunster og stærk Taage, som opstiger saavel af Søen, som af Jordbunden, der er vaad den meste Tid af Aaret, en raa og usund Luft, hvilken pleier at forøges ved det stærke Regnvejr, der foraarsages ved de mangfoldige urolige stormende vestlige Vinde; men naar tørre Vinde blæse, saa adspredes de usunde Dunster, eftersom Landet ligger overalt plat, og ingen Skove findes, hvorved Luften renses. Endog i tørre Sommere, naar Vandet er udtørret i Digegrøvterne, opstige mange Dunster af det i Grøvterne tilbageblivende Slam eller Mudder, og naar ingen Vind tillige blæser til at bortdrive samme Uddunstninger, saa er luften i Marschen usund. Naar nu Tiden i Kornhøsten i Augusti og September Maaneder indfalder tør og uden Blæst, saa bliver de fremmede Høstfolk, især i Eyderstedt, ved deres haarde vedholdende Arbeide og stærke Udmattelse, saavelsom ogsaa ved det slette Øl at drikke, samt slette og salte Vand, saa og ved den grove, haarde og overmaade fede Spise, fornemmelig ved Flesk af de ved Vallen af suur Melk fedede Svin, belagde med den saa kaldede Marschsygdom, som ogsaa kaldes Stoppelfeber eller Høstsygdom, der da lettelig og hyppig overfalder dem; denne Sygdom ere Beboerne i Marschen sædvanligen underkastede. Denne Stoppelfeber er en hidsig, hardnakken og meget farlig Sygdom, som enten ved en langsom Død bortriver dem, som dermed overfalder, især de fremmede Høstfolk, eller og, ifald de komme op igien af samme Sygdom, foraarsager dem et sygeligt Liv. Marschlandene ere næsten overalt af Naturen ei forsynede med klart, reent og sundt Vand, eftersom i de faa Kilder intet Vand findes, som kan drikkes, og man maa hielpe sig med Regnvand, der sankes; dog alligevel er Vandet i nogle gamle Koge, hvor der findes reen Sand eller Moor neden under Kleien, middelmaadigt got.

Jordbunden i dette Hertugdøm er af forskiellig Beskaffenhed. Den beste Jordbund er i Marschlandene, hvorunder henhører Eyderstedt, den vestlige Side af Amtet Husum, det landskab Bredstedt, de Amter Tøndern og Hadersleben, de oktroierede Koge, de Øer Nordstrand og Pelworn, et Stykke af Amtet Schwabstedt, det landskab Stappelholm og af Øerne Føhr og Sylt. Koge ere de Landerier, som ligge nedrig

ved Vesterhavet og ikke langt derfra, og enten ere af Søen ved Tidens Længde ved den opkastede Slam og Mudder fastsatte til det øvrige Land eller ikkun forhøiede, tildeels og forøgede ved et Stykke Lands Tilvæxt, og derpaa ved de med stort Arbeide og Bekostning rundt omkring opkastede Diger og Dæmninger, fuldkommen adskilte fra Søen, og nu ere giorte til tørt og frugtbart Land. Ved det Ord Dige og Dam eller Dæmning forstaaes i dette Hertugdøm ikke allene de af Jorden opkastede høie Volde (aggeres), som tiene de nedrigliggende Marschlænder til Beskiermelse imod Vestersøens Oversvømmelse, men og Fiskedamme og fiskerige staaende Søer (Pifcinæ & Lacus pifcofi).

Det Slam eller Dynd og Mudder, som Vesterhavet pleier at føre med sig, og hist og her at lade blive tilbage ved Landet, saavelsom og den pleiede Jordbund af den uden for Marschlandenes Diger værende Grund, som er skiult med Vand, naar der er Flod, men blottet for Vand, naar der er Ebbe, kaldes Schlick, i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen. Udi Marschlandene forefinder man mange Hauberge. Et Hauberg er en Bygning med et høit. Tag, bedækket med Rør eller Straa, hvilende paa 4, 6 eller 8 Bielker. Saadan en Bygning i Marsch er indrettet efter frisisk Maade til Bolig, Agerdyrkning og til Qvæget, hvori under eet Tag altsaa forefindes Stuehuus, Stald og Lade, saa at hos mange findes ingen Tilbygning, men hos andre blot et Bager- og Bryghuus.

Jordbunden i Marschlandene er ganske jevn, nedrig og af kold Natur. Dog over det platte Land række de af Indbyggerne af Jord opførte Høye til Boligspladser til Sikkerhed mod Havets Flod og Vandets Oversvømmelse. Disse Høye kaldes paa nogle Steder Warfer., men paa andre Steder Würthe. I vaadt og fugtigt Veirligt er Jorden i Marschen meget dyndfuld og sympig.

Den øverste Jordskorpe i Marschlandene bestaaer fornemmelig af en graa Kleijord, som formedelst det derunder værende klare, men derhos meget skarpe og salte Vand, er overmaade feed til Kornavling og til Græsning. Jo høiere denne Klei ligger paa Sandet eller paa Tørvejorden, desto federe er Jorden. I Kleijorden voxer det største og kraftigste Wiesenklee, og i Kleijorden finder man ingen Stene. Man finder ogsaa blant den gode Jord en tredobbelt Art af en skadelig Jord, som man kalder Størt; deraf sees, at Marschlandenes Bonitæt er

forskiellig. Det afdeles i Amter og Landskaberne i visse Klasser, og derefter betales Kontribution. Den høie Jordgrund i Widingherred, som man forefinder næsten midt i Herredet overalt fra Emmelsbul til Rodenes, er kun ringe af Bonitæt, og hverken til Korn eller Græsning til Qvæg retskaffen tilstrækkelig.

For at aflede Vandet er Marschlandet giennemskaaret med Grave og Kanaler. Kanalerne maae aarlig om Sommeren renses fra det Sand og Mudder, som inden for Diget skylles ind af det afløbende friske Vand, og uden for Diget af Søevandet. Dertil bruges visse til samme Brug indrettede Mudderpramme og mange andre Maskiner, for at holde Kanalerne i deres behørige Dybhed; ligeledes bliver ogsaa det i dem opvoxte Græs og Rør afhugget med en egen Art Sæser. Fra samme Grave og Kanaler gaaer Vandets Udladelse igiennem Slusen ud i Vesterhavet.

Marschlandene have ingen Skove, og i Almindelighed hverken Bygningstømmer eller Brændeved, ei hellere god Tørv til Brændsel. Man hjælper sig derfor i Marschlandene baade paa Skorstenene, saa og i Bagerovne og Kakkellovne og til Ølbrygning med at brænde Straa eller Halm af Raapsat, Havre og Byghalm, saavel som Rør. Paa mange Steder har man Tørv, som er skaaren paa Geest og ført herhid; men i Eyderstedt brænder man det Brænde, som er ført fra Geest paa Eyderen hertil. Paa Øerne Sylt og Føhr, saavel som paa de smaa Øer eller Halliger, som høre til Amtet Husum, brænder man Koe- og Faaremøg, som er tørret ved Solen, men derudover taber deres Landerier denne Giødskning.

Eftersom man ei i Marschen finder Kilder med frisk Vand, undtagen i nogle gamle Koge, hvori Vandet er middelmaadigt got, saa maae Indvaanerne hielpe sig med Regnvand, saavel til deres Mad som til Ølbrygning. Dette Regnvand samle de i de dertil indrettede rummelige Grøvter; men Øllet, som deraf brygges, forderves om Sommeren, og er skadeligt at drikke.

Agerlandets Frugtbarhed i Marschlandene paa Hvede, Vinterbyg og Sommerbyg, Raapsat, Havre, Erter og Bønner, er overmaade vigtig og overflødig, at i gode Aar kan et Korn af Vinterbyg, Hvede og Havre give tredive Fold, ja vel tredsindstyve Fold Frugt, og af en udsaaet

Kande Raapsat kan igien indhøstes 12, 16 til 24 Tønder. Man avler Raapsat i Mængde her i Marschlandene, og den Sæd er meget important, naar den ei ved haard Frost i Foraaret fryser bort, eller af alt for megen Regn i Høstens Tid forderves.

Qvæg og Kreature at legge til, giver Agerdyrkningen intet efter i Marschlandene, men er fortreffelig, eftersom ikke allene Heste, Stude, Kiør og Faar paa de skønne Græsgange voxer meget større og blive meget federe, end paa det beste Geest; men endogsaa alt andet, hvad som falder i Marschlandene, er langt større end i Geestegnene. En Marschkoe af et got Slags og Middelalder giver i Marschen daglig om Vinteren 4 til 6 Kander Melk, men om Sommeren fra Majmaaned til St. Jakobsdag, naar den gaaer i got Græs, giver den daglig 12 til 16, ja vel ogsaa 18 til 20 Kander Melk, hvoraf Indbyggerne gjøre Smør og Ost i stor Mængde. Ligeledes blive mange tusinde Heste og Stude hvert Aar bragte fra Geestegnene i Hertugdømmet og fra Jylland herind og giorte fede. Eftersom Marschland bærer got Græs, og det Land, som aldrig har været pløiet, giver det beste Græs, saa bruges næsten hele Koge, saasom Friderikskog og nye Rutebullerkog, bestandig til Græsning, og Græsset slaes ikke til Høe.

Udi Marschen falder af Fisk især Giedder, Aal, Karudser og Ridbauer. Bier lykkes meget got. Søfugle findes i Mængde i Vandene i Marschen, hvorudover Indbyggerne skyde efter dem i Høstens Tid, og have Fordeel deraf.

Ved denne store Frugtbarhed maae Marschlandene, eftersom de ligge lavt og nedrig og ere underkastede Vandflod, med megen Fare, Arbeide og Bekostninger, beskierme sig ved høie Diger og Dæmninger imod Vesterhavets Bølgers store Magt. Digerne i dette Hertugdøm inddeles gemeenlig i Søe- eller Havdiger og i Mellemdiger. Søe- eller Havdigerne, hvorhen ogsaa hører Digerne ved Eyderen, tiene umiddelbar imod Vesterhavet; Mellemdigerne have i fordem Tid været Havdiger, men findes nu længere ind i Landet for værende Tid. Foruden Havdigerne blive ogsaa opkastede Kaidiger, nemlig naar en nye Sluse skal anlegges og Havdiget skal giennembydes. Marschlænderierne af Sylt, Føhr, Dagebul og Fahretoft, og de udigede smaa nordstrandske Øer, saa og en Deel af Widingherred, ere de høieste af dem alle. Digerne tage deres Begyndelse i den nordlige Deel af Hertugdømmet,

allerførst ved Hoyer, endskiønt Marschland forefindes een Miil nordlig for Hoyer, fra Ballum lige til Ribe, saavel som og i et Strøg endnu længere mod Norden. Disse Diger strækker sig fra Hoyer lige til Eyderen.

I de ældgamle Tider, nemlig i det tolvte Aarhundrede, havde det i denne Egn beliggende Nordfrisland ikkun Sommerdiger, omtrent 8 til 9 Fod høie, hvilke ikkun tilbageholdte den sædvanlige Flod om Sommeren, men vare ikke tilstrækkelige til at beskierme imod de overmaade stærke og tilvoxende Floder og Oversvømmelser, som kom om Vinteren med stærk Vold og Magt at bryde derpaa, hvortil fordredes stærke Vinterdiger. Men de i følgende Tider forefaldne forskrækelige Vandfloder, Hvorved Marschlandene ere oversvømmede, mange tusinde Mennesker druknede, og store Stykker land bortrevne af Bølgernes Magt, have lært dem at gjøre Digerne langt høiere, paa det at de kunde være sikre imod de høie Vandfloder. De stærke Stormvinde, som blæse allerførst af Sydvest, og derpaa pludselig ved Springflod vende sig til Nordvest, foraarsage i Marschlandene de største Vandfloder. Marschlandene have saavel i de ældre som nyere Tider, især Aar 1634, 1717, 1718 og 1720, liidt ubeskrivelig stor Skade ved Vandflod. Den Vandflod, som indfaldt den 11. og 12. Septbr. Aar 1751, saavel som den 7. Oktbr. 1756, har vel ligeledes foraarsaget megen Skade i Marschlandene, endskiønt langt fra ikke saa stor som forhen, eftersom Vandets Giennembrud i Digerne, hvori den største Skade bestod, blev mestendeels strax sat i Stand igien.

De uinddige smaa Øer ved den vestlige Side i dette Hertugdøm kaldes Halligere. Vesterhavet river aarlig smaa Stykker fra de nordstrandiske Halligere, og igien sætter dem fast ved andre Egne. ligeledes opkaster Havet ved Digerne og ved Strandkanten i Hertugdømmet om Efterhøsten med vestlige Vinde meget Havgræs, som kaldes Tang, hvilket er meget nyttigt til at dempe Flyvesandet paa Dünerne. Paa Sylt blande Indvaanerne Tang i Mængde blandt Møgdynget, og betiene sig deraf til at giødske deres Agre med.

Efterat vi nu har betragtet Marschen eller Marschlandet, kommer vi til at betragte Geesten eller Geestlandet, hvilket bestaaer deels af gode og frugtbare Egne, deels af Heede og sandig, saa og ringe limed Jord, deels og af Moor. Derved er at merke, at mange landerier ere nu bedre end forhen dyrkede, ved den Aar 1765 begyndte og siden fortsatte

Fordeeling af de mange kongelige Kammergodses tilhørende Hovmarker i Stykker af maadelig Størrelse, og deres Bortsælgelse til de Høistbydende, imod en aarlig Afgift. Ligeledes er Agerdyrkningen forbedret ved Koblers Inddeeling, Fællesskabs Ophævelse, Overdrevs og Græsgangs Inddeeling. Desuden har Kong Kristian den Syvende til at forbedre Landvæsenet oprettet Aar 1763 i Slesvig en slesvig-holsteensk Landkommission.

Den mellemste Deel af Hertugdømmet indeholder fra Sonden til Norden overalt mangfoldige og store ringe Egne af Heeder, og sandig, ja slet limed Jord; men desuden mange og store Heeder. Disse Heeder give god Græsning for Faar og ungt Qvæg, især i Foraaret. Man saaer og høster i mange Hedeegne Boghvede, Rug og Havre. Desuden har Kong Friderik den Femte ladet komme mange tusinde fremmede Kolonister fra Tydskland, især fra den rhinske Kreds, først til Jylland Aar 1760 og 1761, men siden til Hertugdømmet Slesvig, for at dyrke og beboe Heederne, hvilket kostede høistbemeldte Konge store Penge, da han underholdte deres Koner og Børn, lod bygge Huse til dem, og lod dem anvise udyrket Land, foruden andre Fordele; hvorudover mange Kolonier bleve anlagte, og mange Hedeegne i dette Hertugdom, især i Amtet Gottorf, ere blevne dyrkede og nu beboede. Dog er en Deel af disse Kolonister, efterat de havde længe nydt kongelig Underholdning, løbne bort, saasnart Freden i Tydskland blev sluttet Aar 1763.

Den store Mængde af Moor er Indvaanerne meget nyttig; thi den giver en stor Mængde Tørv til Brændsel, og efter nogle Aars Forløb voxer den til igjen.

Den østlige Side af Hertugdømmet er meget bedre og fortreffelig ere end den mellemste Deel deraf; thi Angeln, Schwanzen, danisch Wald, Als, Sundewitt, Riesherred, Hadersleberherred og Tustrupherred, indeholde de deiligste og behageligste Egne., hvor store Skove findes; de ere ogsaa, tilligemed de Øer Femern og Arøe, frugtbare paa Kornvahre, saasom Rug, Sommerbyg, Havre, Boghvede, Haugegevæxter, kostbare Erter, Bikker, Hør og Høe; de have god Græsning, ere forsynede med Moor til Nødtørft, og have ei at befrygte sig for nogen betydelig Skade af Vandflod. Dog er dette derhos at merke, at Østersøen hist og her, for Exempel paa, Als, ved Strandkanten borttager nogle

smaa Stykker land ved Tidens længde. Erfarenhed lærer, at Østersøen opkaster i Efterhøsten meget Tang paa Strandkanten. Paa nogle Steder, saasom paa Arøe og adskillige Steder paa Als, hente Beboerne, som boe langt fra Stranden, denne opkastede Tang paa Vogne i Mængde bort, og bruge den til at giødske Agrene dermed. Desuden er og at merke, at Stormvinde af Sydvest, Vest og Nordvest, hvilke paa den ganske vestlige Side i dette Hertugdøm forårsage høie Vande, men især og Vandflod i Marschlandene, giøre Vandet lavt og nedrigt ved Strandkanten af den østlige Side af dette land. Derimod forårsage de stærke Stormvinde af Østen og Nordost, som ved den østlige Side af Hertugdømmet drive Vandet paa de fleste Steder over Strandkanten, at Vandet bliver meget lavt og nedrigt paa den vestlige Side, især naar der er Ebbe.

Af det, som her er sagt om Landets Frugtbarhed paa den vestlige og østlige Side, sees tillige, at en Reisende, der passerer mestendeels de ringe Egne af den almindelige landevej, som løber midt igiennem Hertugdømmet fra Sønden til Norden, nemlig fra Rendsborg til Kolding, ikke kan giøre nogen Slutning fra de ringe Egne til det hele Hertugdøm.

Eftersom Hertugdømmet Slesvig, fornemmelig ved Søkanten, er overmaade frugtbart; saa har det ogsaa i gode Aaringer en tilstrækkelig Forraad af Rug, Hvede, Vinter- og Sommerbyg, Raapsat, Erter, Vikker, Bønner, Haugefrugter, Havre, Boghvede, Heedekorn og Høe; Hør og Humle voxer ogsaa i mange Egne. Qvægs Tillæg og Ophegning er paa de gode Græsgange ligesaa anseelig og betydelig som Agerdyrkningen; thi Heste, Øxen, Kiør, Faar og Sviin forefindes i stor Mængde her i Landet. Paa Stutterier feiler man ikke heller i dette Hertugdøm, og desuden opkøber man tillige mange fortræffelige Heste, enten andensteds i Landet, eller og i Jylland; Hvorudover saavel de slesvigske som jydsk Heste opkøbes af de hannoverske, sachsiske, brandenborgske og østerrigske Rotzhandlere eller Hesteprangere, og føres i Mængde ud til Tydskland; ja ogsaa de franske Rotzhandlere komme reisende herind, for at opkøbe Heste. ligeledes gaae en Mængde af Øxne, fornemmelig Jydsk, som ere fedede i Marschen, aarlig ud af dette Hertugdøm. Agerdyrkningen bliver her forrettet allene med Heste i Ploven, undtagen af de forommeldte Kolonister, som bruge Øxne; dog bruge ligeledes nogle Indvaanere paa Øen Sylt den Maade, at Pløie deres Agre med Heste og Stude tillige. Indbyggerne paa Geesten skikke deres Smør fra deres Landerier i Mængde

til Kiøbenhavn, Lybek og Hamborg; og af deres Faar have de saavel i Marschen som paa Geesten mere Uld, end de forbruge. De eyderstedske og tustrupper Oste have den beste Smag, og fremfor andre ere meest berømte for deres Fedmes Skyld.

Landet er ogsaa af Gud rigeligen forsynet med tamt og vildt Fiederfæe, Vildt og Fiske. Man finder en Mængde, især i Marschlandene, af Urhøns, Agerhøns, Snepper, Vildgiæs og Vildænder, saa og vilde Vand- og Søefugle; Hiorte, Daadyr, Vildsviin og Harer findes ogsaa i Overflødighed. Man holder ordentlig Jagt efter Ræve og Ulve; og, alle de, som leverer Ulve, døde eller levende, og Ørne, Falke, Høge; Glente, som de have skudt, faae en vis fastsat Belønning for hvert Slags. Af Fisk have Indbyggerne en stor Mængde Lax, Giedder, Karper, Karudser, Torsk, Makrel, Skullere eller store Flyndre, Kablian, Villinger, Krebs; ligeledes Skiefisk, Østers, Muslinger og Kappeter, Sild, tilligemed Hummere, som fanges ved Helgoland og Sylt, hvorom findes mere siden ved de Steder, hvor de falde. Paa et vist Strøg under Vandet ved den vestlige Side af Hertugdømmet, imellem Øerne og det faste Land, opholde Østers sig, og kaldes samme Steder Østerbænke; de ligge sædvanlig 2 til 4 Alen, ja vel og dybere neden under Vandet, naar det er lavest. Grunden, hvor Østersbænkene findes, er mere sandig end dyndfuld, dog saa, at Sand og Dynd er noget beblandet tilsammen. Disse Østersbænke have en ulige Længde og Brede, omtrent af en Fjerding eller halv Fierdingsvei, og ligge dels ved de Under Amtet Husum henhørende Øer, Nordmarsch og Südfall, deels, ved den Øe Føhr, men de fleste ved Sylt. Man forbigaaer her de Østersbænke, som ligge ved den vestlige Side af Hertugdømmet, men høre enten under Ribestiftamtmandskab, eller under Grevskabet Skakkenborg. Fra Maji til September er det. Østersers Legetid.

Da Landet er mestendeels plat og jevnt; saa gives her, i Ligning mod andre Lande, ingen ret høie Bierge. De høieste Bierge i Hertugdømmet ere: Gaffobierg i Skierrebekssogn; Langenbierg i Lek- og Engsogne; Høkkbierg i Loytsogn; Igebierg ved Svenstrup; og Hygelbierg ved Adzerballig paa Als; Trummelbierg, Noelsbierg og Lobierg i Hüttensogn. I hele landet finder man overalt endnu mangfoldige Begravelseshøye fra de hedenske Tider af.

Floderne, som gemeenlig kaldes Aær, ere Fiskerige, og har deres Løb sædvanlig fra Østen til Vesten. Af dem alle maae især merkes Eyder eller Eyderstrømmen, som en Grændseflod; den har sit Udspring i Hertugdømmet Holsteen ved Löhndorph i Barkausogn; derpaa løber den imellem Flemhüdersøe, tæt forbi den adelige Gaard Schinkel; siden til Rendsborg, Friderichsstadt og Tønningen; men løber derefter ud i Vesterhavet, og gjør fra den Egn af, hvor den kommer ud af Flemhüdersøe, Grændseskiellet imellem Slesvig og Holsteen. Levensaae, som ogsaa kaldes Levsaae eller Løvsaae, er ligeledes en liden Grændseflod imellem disse Hertugdømmer; den har sit Udspring nær ved den adelige Gaard Warleberg, og gjør fra et Sted, ikke langt fra dets Udspring, lige til dens Indløb i Kielerhavn paa et Strøg af fem Fierdingsvei Grændseskiellet imellem Slesvig og Holsteen. Treen, har sit Udspring en Fierdingsvei østen for Oeverse af de to Aær, nemlig Bondenaæ og Kielstaae, deres Forening, hvilke to Aær udspringe i Nyeherrred i Amtet Flensborg, flyder forbi ved Oeverse, Æggebek, Treya, Hallingstedt Schwabstedt forbi, og gaaer ved Friderichsstadt igiennem Sluser ud Eyderstrømmen. Nibsaae eller Nipsaae, er en stor Aæ, som udspringer af to Arme, som flyde sammen omtrent to Mile vestlig, for Herregaarden Gram, gaaer forbi Staden Ribe, og siden falder Ud i Vesterhavet. Skodborgeraae, har sit Udspring i Oddessogn af Skoven, en Miil fra Koldingbroe, gaaer ved den Gaard Skodborg i Jylland forbi til Foldingbroe, løber ud neden for den jydsk Kirke Vilslef, hvor den gaaer tæt forbi ud Vesterhavet, og gjør mod Vesten Grændseskiellet imellem Slesvig og Jylland; ligesom Koldingaae eller Kongensaae, som kommer fra Jylland paa halvanden Fierdingsvei, førend den falder ud i en Havfiord af det lille Belt, kaldet Koldingfiord, viser Grændseskiellet mod Østen. Saa og de fiskerige Aær: Lohbeck, Widaæ, Grønaæ, Syderaæ, Soholmaa, Arnaæ ved Bedstedt, Husumaa, Geilaa, Heverstrømaa, Leckeraæ, Loicheraæ, Sorgeaa

Dette Hertugdøm fattes ikke heller fiskerige Søer og Damme. De største af alle Søer ere Wittensøe i Amtet Hütten, og Gotteskogssøe i Amtet Tøndern. Her givese ogsaa andre Søer af temmelig stor Omkreds, nemlig: Søndersøe i Nyeherrred, Winderatsøe sammesteds, Seegaardesøte, Høsteruppersøe i Lundtofferreh, Borslottersøe i Amtet Tønden, Hopterupdam i Amtet Hadersleben, Vankeldam

sammesteds, Hadersleberdam, Heilsøe i Tustrupherred, Allemsdorfer eller Tinglefersøe i Schlüxherred, Arenholtersøe i Arensherred, Bystensøe i Amtet Hütten, Hohnersøe i Hohnerherred, Langsøe i Struxdorsherred, Miangdam paa Øen Als, Sanklammerdam i Uggelherred, Schrixdam i Struxdorsherred, Tresøesøe i Uggelherred.

De beste Havne ere ved Flensborg, Eckernførde og Sønderborg, hvor de største Koffardieskibe med deres fulde ladning kan komme ind til Staden og ligge tæt op til Skibsbroen. Dernæst er at merke Apenradefjord og Hadersleberfiord. Ved den vestlige Side ere for middelmaadige og smaa Skibe adskillige gode Steder eller Pladser at legge an ved og losse, eftersom Eyder, Hever, det smalle Dyb, Lysterdyb og Riberdyb gjøre Indfarten eller Indløbet til Havnen og Rheden.

Man forefinder i Hertugdømmet Slesvig vel mange Skove, men de ere dog ikke tilstrækkelige til Bygningstømmer og Brændeveed, som det ganske land paa den øst- og vestlige Side behøvede. Indvaanerne paa Geesten brænde saavel Brændeveed som Tørv. Fra den østlige Side af landet udføres meget Brænde til Kiøbenhavn. Om den Mangel, som Indbyggerne i Marschen lide, er forhen meldt.

Udi de to Sogne Galmsbüll og Dagebüll, ved den vestlige Side af dette Hertugdom, ere Saltsyderier. Saltet, som kaldes frisisk Salt, bruges i denne Egn til at nedsalte Flesk og Kiød med, ligeledes til Smør og Fiskevahre; det giver det lüneborgske Salt intet efter, hverken i Fiinhed og Farve, ei heller i Skarphed. Skibsfolkene fare ud fra første Maji til Jakobsdag et Stykke Vei i Søen med deres Skuder eller smaa aabne Fartøier; og, naar det er Ebbe, grave de den Kley eller Schlik bort, som ligger paa Søebunden, og optage den derunder liggende Tørv eller Moor, som kaldes Teerig eller Kleen, hvormed de da lade deres Saltskuder, og føre det hiem, brænde det til Aske, og af Asken ludes Saltet ud; dog er dette Saltsyderie ikke nu i den Flor, som det forhen har været.

Det Hertugdom Slesvig beboes nu af Nedersachsere, Danske eller Jyder, og Friser, hvortil kommer endnu Hollændere i Friderichsstadt, og Brabandere paa Nordstrand; hvorudover her tales forskellige Sprog. Det frisiske Sprog, som har forskellige Dialekter eller Mundarter,

stemmer i mange Ord overeens med nogle Dialekter i det tydske Sprog. Det frisiske Sprog er nær beslægtet med det engelske. Man taler frisisk i en Part af Hertugdømmets vestlige Deel: og det i Amtet Husum; det Landskab Bredstedt, (undtagen i det Sogn Biøl, hvor man taler et plat dansk Sprog); i Bøking- og Viddingherreder; paa nogle Steder i Karherred; paa Øerne Helgoland, Føhr og Sylt; paa Amrom og paa de under Amtmanden til Husum staaende nordstrandiske Øer; men Gudstjenesten holdes i det høitydske Sprog.

Derimod i den sydlige Deel af Hertugdømmet tales plattysk eller nedersachsisk, og prædikes høitydske: og det i de Stæder Slesvig, Eckernförde, Husum, Friderichsstadt, saavel som ogsaa i hele Eyderstedt; i det Landskab Stapelholm; i de Herreder af Amtet Gottorf, som ligge Sønd for Sley; i Amtet Husum; i Schwanzen; i danisch Wald; og paa Femern. Men i de øvrige Stæder tales deels begge Sprog, plattysk og dansk, deels, saasom i Staden Ærøskjøbing, blot dansk; men overalt i hele Fyrstendømmet betiene de Fornemme sig af det høitydske Sprog. I Amtet Gottorf, saavidt det ligger nordlig for Sley, og i Amtet Flensborg, tale Bønderne gemeenlig dansk, endskiønt Gudstjenesten forrettes altid allene i det høitydske Sprog. I Amtet Tøndern, undtagen i de forommeldte frisiske Egne og Stæder, og i Landet Sundewitt, forrettes Gudstjenesten mestendeels i dansk Sprog; og bruges dette Sprog i de Amter Apenrade, Lygumkloster. Hadersleben, Sønderborg, Nordborg og Gravensteen, saavel som ogsaa i det augustenburgiske Distrikt paa Als, og i Staden Ærøskjøbing paa Ærø, følgelig i den nordlige Deel af Hertugdømmet, saavel i Tale som i Gudstjenestens Holdelse. Baade i Flensborg og i alle nordlig liggende Stæder er altid bestykket en dansk Præst, som for de mange Danskes Skyld som her findes, især af Tienstefolk, maae holde i det mindste hver Søndag en dansk Prædiken. Det samme Sprog, som bruges i Prædiken, bruges ogsaa i Skolerne, følgelig er paa landet danske Skoler paa de blot danske Steder; men i de store Skoler i Stæderne bruges det høitydske Sprog. Alle Rettergangssager afhandles for Underretter og de høieste landsretter i Hertugdømmet paa tydsk, og Dommene fældes og udstædes i samme Sprog. Alle Love og Forordninger gives, i tydsk Sprog. Men i Rettergange i Amtet Hadersleben bliver gemeenlig recesseret dansk; hvorudover saadanne Recesser og Domme

maae oversættes paa. tydsk, naar de ved Apellation komme til den gottorsske Oberret.

Hertugdømmet Slesvig er temmelig folkerigt, og man beregner alle Indvaanernes Antal her at være to gange hundrede og syv og halvfjerdsindstyve tusinde Mennesker. Indvaanerne og Undersaatterne ere: Prælat og Provst ved det adelige St. Johannis Frøkenkloster i Slesvig, Adelsfolk, Overamtsbetientere, Raad, Lærde, Underamtsbetientere, Borgere, Land- og Huusfolk og Bønder, uberegnet Krigsstanden. Allerede før den oldenborgske Stammes Regiering havde Landet adskillige Privilegier. I Hertugdømmet Slesvig har siden Hertug Ulriks, Biskop til Slesvig, hans Død Aar 1624, ingen Biskop været, men for nærværende Tid ikkun en Prælat, nemlig Provsten ved det adelige Frøkenkloster, St. Johannis, til Slesvig.

De besynderlige Privilegier, som tilhøre Ridderskabet eller Adelen af indenlandsk Herkomst i Slesvig og Holsteen, saavelsom og de Adelsfolk, som ved en ordentlig Optagelse have erlanget de Indfødtes Rettigheder og Friheder, ere enten personlige, eller adelige Godsers Privilegier, eller blandede Privilegier. Til de personlige Rettigheder og Privilegier maae man henregne de fire adelige Frøkenklostere i begge Hertugdømmerne, nemlig til Slesvig, Itzehoe, Preetz og Uetersen, at de have Frihed at oprette Testamente og andre Anordninger om deres sidste Villie, uden kongelig Konfirmation derpaa; at de kan lade sig vie i Huset, uden kongelig Dispensation. Til de adelige Godsers Rettigheder og Privilegier henhøre, at de maae af enhver frie og ubehindret kjøbes og sælges; at deres Eiere, i Henseende til det, som de indføre af Korn og Bygningsmaterialier til deres Godsers Fornødenhed, og af Viin, Øl og andre Vahre til deres egen Huusholdning og Fornødenhed, saa og af Korn, Qvæg, Heste og Vahre, som paa deres egne Godser er avlet, tillagt og opheiet, og giort, ere ganske frie for al Told og Licent ved Udførsel. Til de blandede Rettigheder og Privilegier kan man regne, Frihed for at bruge stemplet Papir. Adelen i Slesvig og Holsteen har sin egen Landsyndikus og sit Arkiv i Kiel.

Til Hertugdømmet Slesvig hører ikkun eet Lehngrevskab, Reventlau kaldet, beliggende i Sundewitt, og kaldtes i gamle Dage det Gods Sandberg, og hørte til Amtet Sønderborg. Det fik af Kong Kristian den Femte Aar 1673 de fleste adelige, men Aar 1681 og 1683 de

Privilegier, som andre danske Grevskaber nyde. Ellers finder man i dette Hertugdømme et eeneste adeligt Lehngods, Gerebye kaldet, som af Landsherren ved forefalden Forandring skal tages til Lehn. Derimod i Hertugdømmet Holsteen findes et temmeligt Antal adelige Lehngodser.

Stæderne udgjorde i fordum Tid en Landstand, og mødte paa de Slesvigholsteenske Landdage. Stæderne i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen havde den Tid deres egen Rangorden, og bleve opraabte i følgende Orden: Slesvig, Flensborg, Kiel, Rendsborg, Itzehoe, Oldesloe, Hadersleben, Tøndern, Krempe, Wilster, Eckernförde, Burg, Segeberg, Heiligenhaven, Apenrade, Neustadt, Oldenburg og Lückenburg. Nu holdes ingen Landdage mere. Enhver Stad i Hertugdømmet lader ved en Konges dødelige Afgang sine Privilegier konfirmere af den nye Konge.

Man maae ikke konfundere Huusfolk og Bønder i dette Hertugdømme med hinanden, og fra dem adskille de kongelige, fyrstelige eller adelige Godsers Pagtere. Huusfolk (Hausleute) boe i Marschlandene og paa Femern, have adskillige Friheder og Fortrin forud for Bønder, og deres Gaarde og Landerier tilhøre dem med fuldkommen Eiendomsret. Bønderne (die Bauren) ere af adskillige Slags og boe alle paa Geesten. Blant dem er allerførst at merke Bonden (die Bonden), som besidde, deres Bøndergodser og Gaarde med fuld Eiendomsret; derpaa følger Fæstebønder (Festeleute) eller Lansker, som fæste eller maae tage til Lehn deres Godser, enten af Kongen eller Hertugen til Glücksborg og Augustenborg, eller Greven af Reventlau, eller andre Besiddere af adelige Godser, og have den nyttelige Eiendom (dommum utile) deraf. Disse Bonders og Lanskers Landerier kaldes i adskillige Egne Bohler, Huser eller ogsaa Staven, og deres Besiddere kaldes Bohlsfolk, Husener og Stavener. Nogle Bonders og Lansker have hele, andre halve, og andre derimod kun en fjerde eller siette Huser, ja ofte mindre. Efter Bonders og Lansker merke man blant Bønderne Käthner, som have en Kathe, eller et Huus med en Kaalhauge, hvortil ofte kan være lidet Land eller en Koppel til Græsning; disse svare en vis Afgift eller og Arbeid at forrette. Derpaa følger Inderster, som boe til leie hos andre Bønder. Indvaanerne i Amterne og Landskaberne ere overalt frit Folk for deres Personer. Paa mange adelige Godser findes Vaardnede, hvilke høre til Godset tilligemed deres Landerier, og ikke uden Frihedsbrev

maae reise bort fra Godset. Disse bestaae af Bohlsfolk eller Husener Käthner og Inderster. Paa nogle adelige Godser ere altsaa Bohlsfolk og Käthner og Lanster, som ere frie Folk for deres Personer og Familie, men paa andre ere de Vaardnede; derimod paa de adelige Godser, undtagen, paa Langenvorwerk, Rönhos, Maybullgaard, Rirkenitzgaard og Gammelgaard paa Als, som i fordom. Tid har hørt til Amtet Sønderborg, findes ingen Bonder..

I de ældgamle Tider vare Indbyggerne i Hertugdømmet Slesvig, ligesom overalt i Danmark, Hedninger, hvilke tilbade adskillige Guder og holdte deres Afgudstieneste paa aaben Mark, paa Høye og i Lunde, men siden bygte Gudshuse, fornemmelig paa de Steder, hvor deres Altere og Lunde stode. Da den i Jylland regierende Konge Harald blev haardt truet af den jydsk Konge Godfrieds Sønner, som tillige regierede i Danmark, at de vilde jage ham ud af Riget, saa tog han sin Tilflugt til den romerske Keiser Ludvig den Fromme, vendte sig til den kristelige; romerskkatholske Religion, lod sig tilligemed sin Gemahlinde og mange Danske døbe Aar 825 eller 826 efter Kristi Fødsel paa den Øe, Ingelheim ved Maynz i Albanskirke, og blev af to Romerskkatholske Munke, nemlig Anschar, som siden blev hamborgsk Ærkebiskop, og Gaudbert, ledsaged tilbage til Danmark; hvilke stiftede kristelige Menigheder paa adskillige Steder, især til Haddebye eller Slesvig, hvor den allerførste Kirke her til Lands blev bygt omtrent Aar 827. Men disse nye omvendte Danske bleve i følgende, Tid haardeligen forfulgte af Kong Gorm den Grumme; men siden under Kong Harald Blaatand tog den kristelige Religion til. Derpaa blev efter den romerske Paves, Agapets den Anden, hans Foranstaltning tre Biskopper indviede af den hamborgiske og bremiske Ærkebiskop Adeldag, hvilke vare: Hered til at være første Biskop til Haddebye eller Slesvig: Lifdag, til Biskop over. Riberstift, og Rimbrand, til Biskop over Aarhusstift; men alle tre Bispedømmer blev af forbemeldte Pave Aar 952 henlagte under det hamborgiske og bremiske Ærkebispedøm. Efter den store Forfølgelse under Kong Svend Tiugeskiæg blev den kristelige Religion i Danmark den hærskende. I Kong Knuds den store hans Regieringstid bleve mange Afgudshuse i dette Land forandrede til kristne Kirker og tillige mange Nye Kirker opbygte af Dufstene, som bleve hidbragte fra Engeland for en ringe Pris; ligeledes bleve mange andre Kirker opbygte af Træ, og Munkenes Tal i de opbygte Kloostere indførte.

Udi Aaret 1104 blev Biskop Adzer i Lund i Skaane gjort af Pave Paskal den Anden til Ærkebiskop, og hans Bispedom i Lund gjort til et Ærkebispedom, og syv danske Bispedommer, hvoriblant Bispedommet Slesvig blev indberegnet, lagt under samme Ærkebispedom, hvilke alle forhen havde staaet under Ærkebiskoppen af Bremen. Ved Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede bleve de Friser ved den vestlige Side af dette Land omvendte til Den kristelige Troe, og blev den første kristne Kirke bygt af Træ Aar 1103 i Tatting til Eyderstedt; siden blev flere Kirker sammesteds opbygte blant dem. Men især lod Kong Valdemar den Første eller den Store i hans langvarige Regieringstid, fra Aar 1157 til 1182, overalt i hele Danmark, og altsaa ogsaa i dette Land, deels nye opbygge utallige mange Kirker af hugne Graastene og af brændte Stene, deels forandrede Trækirkerne til Steenkirker. Og efter den Tid lige til Reformationstiden bleve bestandig flere Kirker opbygte.

Munkenes og Klosterenes Antal forøgedes meget stærkt i det tolvte og trettende Aarhundrede; især opkom i det trettende Aarhundrede de tvende talrige Munkeordener, nemlig de Minoriter eller Franciskaner, hvilke man her til lands pleiede gemeenlig at kalde Graabrødre, og de Dominikaner, som ogsaa kaldtes de Sortebrødre. Franciskus af Assisio fra Italien stiftede Aar 1209 Franciskanerordenen, og Dominikus, en Spanier, stiftede Aar 1216 Dominikanerordenen, som ogsaa kaldtes prædikerordenen. Minoriterne byggede i Sønderjylland Aar 1232 deres første Kloster til Flensborg, dernæst Aar 1238 et Kloster til Tøndern, og Aar 1240 et Kloster til Slesvig. Derimod opførte Dominikanerne Aar 1235 et meget anseeligt Kloster til Slesvig. Fouden disse Slags Munke vare her allerede længe forhen de Cistercienser, som ogsaa kaldtes Bernhardiner, saa og de Augustiner, her i landet. De Cistercienser havde et Kloster til Lygumkloster og Rubekloster, paa hvilket sidste Sted den Stad Glücksburg nu er bygt; men de Augustiner havde et Kloster til Slesvig. Flere Munkeklosteres Opbyggelse vedvarede i dette land i de følgende Tider, saalænge indtil Pavedømmet tog en Ende ved Reformationen. Den katholske slesvigske biskops Slot var Grossgottorf, beliggende omtrent en halv Miil norden for Slesvig, ikke langt fra det nu værende Vertshuus Ruhenkrog; men samme Slot blev Aar 1161 indtaget, ødelagt og sløifet. Siden blev et biskoppeligt Sæde opbyggt nærmere ved Slesvig vesten for Kleingottorf, hvilket ved adeligt Gods Ombytning eller Omtusking Aar 1268

ophørte. Fra den Tid af er det rimeligt, at de slesvigske Biskopper have resideret til Schwabstedt.

Udi November Aar 1222 blev i Slesvig af alle danske Biskopper og deres Prælater, under Præsidio af Kardinal og pavelig Gesandt Gregorius de Crefcentia, holdet et Kirkemode, hvori Præsternes førhen forbudne Ægtestand paa nye blev igjentaget og anbefalet. Aar 1352 da Niklas den Tredie var Biskop i Slesvig, lod det slesvigske Domkapitel forfærdige en Fortegnelse paa alle dets tilhørende Kirker, landsbyer, Godser og Indkomster. Den allersidste romersk-katholske Biskop til Slesvig var Gottsthalk von Ahlefeldt, som havde været Provst ved det slesvigske Domkapitel. Thi da Doktor Morten Luther til Wittenberg begyndte at føre for Lyset den rene evangeliske Lærdom, fandt samme stor Indgang i Hertugdømmet Slesvig, og blev i Staden Husum Aar 1522 ved Hermann Toft og Diderik Becker eller Pistorius allerførst bekiendtgjort, og kraftig befordret af Kongen i Danmark Friderik den Første, og hans Søn, Hertug og siden Konge, Kristian den Tredie. Hvorpaa ordentlige Præster bleve Aar 1526 og 1527 beskikkede, saavel i Flensborg, Husum og Slesvig, som ogsaa i de øvrige Stæder i Hertugdømmet, hvilket var allerede Aar 1525 skeet i Hadersleben; Munkeklosterne og deres Godser bleve anvendte, deels til Fattiges Underholdning, deels til andet Brug. Den romersk-katholske eller papistiske Religion blev overalt afskaffet i hele landet, og i dens Stæd blev den evangeliske Gudstieneste indført. ligeledes afskaffede Kong Kristian den Tredie Aar 1536 og 1537 den papistiske Religion overalt i Danmark og Norge, og indførte den evangeliske Lærdom. Aar 1542 den 9. Martii blev den nye Kirkeordning for Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, med landstændernes Tilladelse, giort af Kong Kristian den Tredie bekiendt i det nedersachsiske Sprog. Fra den Tid af er den kristelige evangeliske Lærdom bleven den hærskende i dette Hertugdømme.

Til den første evangeliske Biskop over Slesvig blev, efter et af Kong Kristian den Tredie med Domkapitelet til Slesvig sluttet Forlig, indsat Doktor Tidemann von Hussen. Efter ham fulgte Hertug Friderik den Anden, som var Kong Friderik den Førstes yngste Prinz, og blev af sin Herr Broder, Kong Kristian den Tredie, Aar 1549 forleenet med Bispedømmet Slesvig, og blev Biskop til Slesvig

og Hildesheim. Efter ham blev af Domkapitelet til Slesvig udvalgt til Biskop Hertug Adolph til Gottorf, og blev i denne Qvalitæt bekræftet af sin Broder Kong. Friderik den Anden i Danmark; men han, holdt ikke sin udstædte skriftlige Kapitulation, lod tre af de ældste Domherrer fængsle, til intet gjorde sin Kapitulation, og tvang Domkapitelet til, at det maatte billige hans Begiæring i alle og enhver Ting. Men efter hans Død Aar 1586 indtog Kong Friderik den Anden Bispedømmet Slesvig, til Domkapitelets Fornøielse, gjorde det igien deelagtigt i sine forhen værende Rettigheder, beskikkede, endskiønt med det hertuglige gottorfske Huses Modsigelse, en Amtmand til Schwabstedt, og lod Bispedømmets Fogderier og Godser forvalte; hvilket ogsaa skeede efter hans Død af Kong Kristian den Fierde. Men Aar 1602 blev Hertug Ulrik, den anden Prinz af Kong Friderik den Anden, antagen til Biskop til Slesvig, og døde Aar 1624, som Biskop til Slesvig og Schwerin. Denne var den sidste af alle slesvigske Biskopper.

Derpaa indtog Kong Kristian den Fierde og besad det under Navn af Amtet Schwabstedt. Aar 1659 aftraadde Kong Friderik den Tredie dette Amt til Hertug Friderik den Tredie til Gottorf og hans mandlige Arvinger. Aar 1702 adskilte den fyrstelige gottorfske Formynderskabs Regiering dette Amt, og forenede de Fogderier, som laae adspredte i Hertugdømmet, med andre fyrstelige Amter, indtil det ganske Amt siden Aar 1713 med den øvrige gottorfske Andeel af Hertugdømmet faldt til Kong Friderik den Fierde.

Efter Reformationen forblev Domkapitelet til Slesvig i sit Væsen og Forfatning. Ved den slesvigholsteenske Kirkeordning Aar.1542 blev det fastsat, at herefter skulde ikke mere end to Prælater og sex Domherrer være i Domkapitelet til Slesvig. Kong Friderik den Tredie gav Domkapitelet Aar 1653 den 18. April visse Statuter; men ved et Forliig, dateret Kiøbenhavn den 12. Maji Aar 1658, aftraadde Kongen til forommeldte Hertug Friderik den Tredie og hans mandlige Arvinger Domkapitelets fire Præbender, tilligemed Domkirken, Domstolen og Domkirkens Distrikt. Aar 1661 blev Domkapitelets Godser, som bestod af 8 Prælaturer og Kanonikater eller Præbender, deelt i to Dele. Den ene Deel tilfaldt ved Lod Kongen, men den anden Deel tilfaldt den da regierende gottorfske Hertug Kristian Albrecht; Domkirkens Godser bleve ogsaa efter en Fortegnelse ham indrømmede.

Overopsynet over Kirker, Skoler, som Præster og andre Betientere i Hertugdømmet Slesvig havde fra Reformationstiden af indtil Aar 1636, var ikke indrettet paa en lige fastsat og bestandig Fod, saavidt det havde hørt under den forhen værende katholske Biskops til Slesvig hans Kirkedistrikt. Men Aar 1636 forordnede Kong Kristian den Fierde, Konge til Danmark og Norge, og Friderik den Tredie, Hertug til Slesvig - Holsteen - Gottorf, som regierende Landsherre, hver i sin Andeel af Hertugdømmerne en Generalsuperintendent. Endskiønt tvende gange siden blev beskikket een kongelig Generalsuperintendent i Hertugdømmet Slesvig, og Een i Hertugdømmet Holsteen: saa blev dog begge Amters Opsyn siden igien foreenet i een Person; og denne Indretning vedvarede indtil Aar 1713.

Da Kong Friderik den Fierde, efterat det gottorfske Huus havde frivillig indrømmet den Fæstning Tønningen for den svenske Armee, tog i Besiddelse den gottorfske Andeel af Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen: saa overdrog Kongen til sin da værende Generalsuperintendent, Dr. Theodor Daffov, ved et til ham ergangen Reskript af 13. Maji Aar 1713, Overopsyn i de geistlige Sogne over Kirker, Skoler, Præster og geistlige Betientere i den gottorfske Andeel i Hertugdømmet Slesvig. Siden den Tid har den kongelige Generalsuperintendent til Rendsborg havt under sin eene Overopsyn i Kirkesager, saavel de forhen værende allene kongelige, som ogsaa de fordum værende gottorfiske, ligeledes de fælles værende adelige, følgelig alle Kirker, Skoler, Præster og andre Kirke- og Skolebetientere i Hertugdømmet Slesvig, hvilke i fordum Tid have hørt under den katholske Biskops til Slesvig hans Kirkedistrikt, undtagen allene de Glücksburgiske.

De Kirker og Skoler, tilligemed deres Præster og andre geistlige Betientere i Hertugdømmet Slesvig, som allerede før Reformationen fra ældgammel Tid af have hørt under Biskoppen af Ribe og Biskoppen af Odense i Fyhn, ere ogsaa efter Reformationen forblevne i Kirkesager under samme tvende Biskoppers Overopsyn, og Herredsprovsternes besynderlige Opsyn. De Kirker og Skoler, tilligemed deres Betientere, som findes i de hertugelige Glücksburgiske Arvelande, staae ikke under den kongelige Generalsuperintendents Overopsyn men de have, siden dette Land blev tildeelt Hertug Johan den yngre, ikkun havt deres egen Kirkeprovst over sig.

Kongen af Danmark, som Landsherre, beskikker forommeldte Generalsuperintendent, der tillige er Kirkeprovst i Hertugdømmet Slesvig over Kirkerne, Skolerne og deres Lærere udi Amterne Gottorf, Hütten og Domkapitelet, i Landskabet Stapelholm, og de Amter Husum og Schwabstedt; saavel som i Hertugdømmet Holsteen over Kirker, Skoler og deres Lærere i Amtet Rendsborg. Siden Aar 1693 skal Generalsuperintendenten boe i Nyestad i Rendsborg, i den til ham opbygte Residenz

Generalsuperintendenten har sin Instruktion, hvorefter ham paaligger blandt andet at besøge alle Kirker i Stæderne og paa Landet hvert tredje Aar: at prøve Lærernes og Meenighedens Tilstand, Levnet og Vandel: at undersøge Kirkernes, Skolernes og Meenighedernes Omstændigheder og Mangler, og derom at indsende sin Beretning umiddelbar til Kongen: at examinere og ordinere de nye beskikkede Præster, m.m. Hans Indkomster bestaae i en aarlig Gehalt eller Gage, saavel som og i de Gebühr eller Penge, som gives ham af hver Kirke for Generalkirkevisitationen; for Kandidaternes Tentering, førend de faae Tilladelse at prædike; for de nye Præsters Examinering og Ordination; og for Præsternes Introduktion i de adelige Kirker. Ved Visitationen nyder han frie Befordring og Beværtning. Desuden har han som Kirkeprovst i sine Provstier for hver Kirkes besynderlige Visitation, for, Præsternes Introduktion, og i nogle andre Tilfælde de sædvanlige Gebühr og Indkomster.

Under Generalsuperintendenten staae syv Kirkeprovster i Hertugdømmet Slesvig, nemlig til Flensborg, Tøndern, Apenrade, Hadersleben, Sønderborg, Nordborg og i Eyderstedt, saavel som en Kirkeinspektør til Husum. Provsterne i de sex førstbenævnte Stæder besøge aarlig (dog ikke i Stæderne, men kun i Amterne og Landskaberne) de under dem staaende Kirker: ligesom og Inspektør til Husum anstiller hvert Aar den sædvanlige Visitatz i Stadskirken, ved hvilken han staaer selv som Sognepræst; men hans Opsyn strækker sig ikke videre, end til Staden allene. Disse syv Provster beskikkes umiddelbar af Kongen; men Provsten i Eyderstedt udvælges af alle Præsterne i dette Landskab, som udgjør et Ministerium; han forretter aarlig Kirkernes Visitatz vexelvis i den østlige og vestlige Deel af Landskabet og i de Stæder Tønningen og Garding.

Til Kirkeprovster i Tøndern, Apenrade, Hadersleben, Sønder- og Nordborg, saavel som og til Kirkeinspektør i Husum, beskikkes altid Sognepræsten ved Kirken i enhver Stad; og Kongen kalder i de fem første Stæder hver gang en nye Provst og Sognepræst, saa og i Husum en Kirkeinspektør og Sognepræst, naar disse Embeder ere ledige. I Staden Flensborg ere tre Sognekirker, og Provsteembedet er ikke bundet til een Kirke.

I ethvert kongeligt Amt og i ethvert Landskab, undtagen allene Eyderstedt, er Amtmanden og Provsten Kirkevisitatorer, som næsten paa alle Steder, hvor Meenigheden har Præstevalget, fremstille tre Kandidater efter indhented kongelig Approbation paa Valg, og indsætte den nye Præst. Udi Landskabet Eyderstedt ere Overstaller, Staller og Provsten Kirkevisitatorer. Udi adskillige Amter blive Præsterne umiddelbar af Kongen kaldte, uden Meenighedens Valg; derimod i andre Amter, saa og i Landskaberne, blive ved Stemmernes Pluralitet valgt een af tre Kandidater, som stilles paa Valg, enten af Kirkevisitatoren, eller af Kirkeforstanderne. Udi nogle Stæder har Magistraten Patronatrettighed; derimod i andre har deels Kongen, deels Magistraten, og i nogle Sogne har Stadtholderen den.

Udi Civil- og Kriminal sager hører virkelig til Hertugdømmet 278 evangelisklutherske Sognekirker og Sogne, undtagen nogle Undersaatter i den nordligste Deel af Hertugdømmet hist og her, som fra Alders Tid henregnes til Jylland. Dog regnes ikke under dette Antal Kapellerne i Slottene, Klosterne og Hospitalerne, ligeledes paa nogle adelige Gaarde, saavel som og den danske Kirke i Flensborg; men Kapellet paa Slottet Glücksburg er dog indberegnet under forommeldte Kirkers Tal.

Af disse 278 Kirker ere i Kirkesager fra ældgamle katholske Tider af 2 Kirker i Gramherred, 4 i Frøsherred, 5 i Rafslundherred, 11 i i Hviddingherred, og 5 i Norderrangstrupherred, tilligemed 27 i Amtet Hadersleben, saavel som og Emmelevkirke i Amtet Tøndern i Høierherred, ligeledes de 2 adelige Kirker, Gram og Fobl, beliggende i Hadersleberamts Distrikt, altsaa tilsammen 30 Kirker, under Biskoppens af Ribe hans Overopsyn; derimod staae 10 Kirker i de Amter Nordborg og Gravensteen, 7 i det augustenborgiske Distrikt paa Als, og Sognekirken i Staden Ærøskjøbing, følgelig 18 Kirker paa Øerne Als og Ærø, under Biskoppens af Fyhn hans Overopsyn.

Herredsprovsterne og Præsterne i disse Kirker staae i de Rettergangssager, som angaae deres Embede, Lærdømme, Levnet og Vandél, under Provsteretten i ethvert Provstie, og under Landemødet, som holdes to gange hvert Aar. Provsten i hvert Herred, tilligemed to tiltagne Præster, udgiøre en Provsteret; han forretter ogsaa med dem, efter den danske Lovs Forskrift, Skifte og Deeling efter afdøde Præster og Kirkebetientere i hans Herred. Derimod bestaaer Lande- eller Provstemode af Stifamtmanden, Biskoppen og alle Provsterne i ethvert Stift.

Der hører en adelig Kirke, nemlig Düppel, til Grevskabet Reventlau; men desuden ere med Kahlbyekirke, som i Henseende til Patronatret hører til det adelige Frøkenkloster i Slesvig, 14 adelige Sognekirker, under hvilket Tal dog ei er beregnet Atzbüllkirke, henhørende til Hertugen af Augustenborg. Desuden er endnu 7 augustenborgiske adelige Kirker, liggende paa den Øe Als, men ere allerede forhen indberegnet under det Tal af de 18 Kirker, som staae under Biskoppen af Fyhn. Udi de glücksburgiske Arvelande findes 7 Kirkesogne blot under den der værende Provstes Opsyn; og Præsterne ved disse Kirker kaldes umiddelbar af Hertugen til Glücksburg.

Af ovenmeldte 278 Sognekirker og Sogne staae 222 virkelig under Generalsuperintendentens Overopsyn.

Foruden 23 Præster i Amtet Hadersleben, og 2 til Emmerlev i Amtet Tøndern, saavel som og 2 ved de adelige Kirker Gram og Fohl, som staae under Biskoppen i Ribe, og 20 til de Kirker paa Øerne Als og Ærø, som staae under Biskoppen af Fyhn, saavel som ogsaa 27 Præster ved de fyrstelige og adelige Kirker: ere endnu 241 ordentlige; tilsammen i hele Hertugdømmet Slesvig 315 evangelisk-lutherske Præster, som findes i landet. Derunder maae man regne Kirkeprovsterne og Kirkeinspektoren til Husum, eftersom de alle ere tillige Præster. Ved 14 adelige Kirker (hvorunder regnes Düppelkirke tilligemed, derimod regnes ikke Kahlbyekirke med, fordi den er en Filial eller et Annex til Moldenitkirke i Amtet Gottorf) ere 16 Præster, og høre tilligemed ovenmeldte 241 under den kongelige Generalsuperintendentes Overopsyn; følgelig staae under ham i Hertugdømmet Slesvig 257 ordentlige Præster. Under dette Tal ere de forommeldte 7 Kirkeprovster og Kirkeinspektoren tillige indbefattet. Udi de hertuglige glücksburgiske Arvelande ere 10 Præster, hvorunder den der værende Hofprædikant og Provst er indberegnet.

Foruden de Evangelisklutherske findes i dette Hertugdømme nogle af andre Religioner; men deres Antal er kun meget lidet, imod de Lutherske at regne. De Reformerte fik Privilegium Aar 1734 at sette sig ned, og at bygge Kirker og Skoler i dette Hertugdømme; men hidtildags have de ei endnu bygt nogen Kirke. Udi Friderichsstadt have de Arminianer en Kirke, hvortil de Reformerte opholde sig. Sammesteds have de Romerskkatholske, Memnoniter og Jøder deres frie Religionsøvelse i private Huse; dog boe nu ingen Qvækere i samme Stad. Hernuttere eller de mähriske Brødre have deres Kolonie i Amtet Hadersleben i Tystrupsogn, oprettet Aar 1771. Paa den Øe Nordstrand, som blev inddiget Aar 1654 og i de følgende Aar, holde de Romerskkatholske deres Gudstieneste i en Sognekirke og et Kapel, i Kraft af den dem Aar 1652 tilstaaede hertugelige Oktroy. Den Bottsloterkog har ogsaa efter sin Oktroy Frihed til at modtage alle Slags Religionsforvandrete, paa samme Maade som Friderichsstadt.

Til den studerende Ungdoms Underviisning tiene de offentlige latinske Skoler, som findes i ti Stæder i dette Land, nemlig i Slesvig, Flensborg, Husum, Hadersleben, Tøndern, Sønderborg, Eckernførde, Friderichsstadt, Tønningen og Garding, saavelsom og til Bredstedt..

De fornemste Manufakturer og Fabriker i Hertugdømmet ere: I Eckernførde, fabrikeres Uldenevahre; i Friderichsstadt Ulden- og Silketøi; saa og i Husum Uldenstof og Strømper. I Slesvig er en Traad- og Linnedfabrik; i Husum en Glandskattun- og Lybsklinnedappretør. De tønderske Kniplinger ere berømte, og sælges i stor Mængde udenlands; man forfærdiger ogsaa: der fine Handsker, som ligne de randerske. Ved Flensborg og Afkessel, ikke langt fra Hütten, ere Papirmøller; i Friderichsstadt og ved Garding ere Oliemøller; og ikke langt fra Flensborg, nær ved Flensborgerhavfiord, er en Kobbermølle. I samme Stad ere to Sukkerraffinaderier. I Slesvig, Eckernførde og Rendsborg ere gode Fayancefabriker. Ved den østlige Side og midt i Landet ere Teglbrænderier, hvor Muur- og Tagstene brændes, hvoraf mange Skibsladninger aarlig udføres. Paa den vestlige Side af Hertugdømmet samler man hele Skibsladninger af Østers- og Muskelskaller, og brænder til Kalk; hvilken ligesom den frislandske Kalk, der ligeledes brændes af Muskler, agtes for stærk Kalk.

Dette Hertugdømme har af Naturen en skøn Beliggenhed til Skibsfart og Handling, da det ligger baade til Øster- og Vestersøen; hvorudover Kiøbmændene i Handelsstæderne have stærk Handling og Seilads. De udskibe landets Produkter i største Overflødighed, og med deres egne Skibe hiembringe de udenrigske Vahre, som de igien behøve. Paa Hvalfiske- og Sælhundefangst udsendes hvert Aar Skibe. Indvaanerne i de Stæder Flensborg, Apenrade, Eckernførde og Sønderborg, have de fleste og største Skibe, hvilke fare deels for deres egen Regning, deels fragtes bort af Dem paa lange Reiser, saasom til Portugal, den midlandske Søe, Island, Finmarken, Grønland.

Mynteret har Kongen allene i Hertugdømmet; dog myntes her i Landet ingen Penge, men de danske og norske Pengesorter ere gangbare og gielde her. Den meeste danske Guldmynt i Hertugdømmet Slesvig hidhører fra Kong Friderik den Femte, som i de Aar 1757 til 1763 lod mynte en stor Mængde nye danske Kourantdukater til tolv Mark danske, eller to Rigsdaler; de danske Speciesdukater ere af samme Værdie som fremmede.

Maal paa Kornvahre, Viin, Brændeviin, Øl, Alenkram, saa og Vægten, ere ved en kongelig Forordning af 2. Maji 1763, som traadde til sin fulde Kraft fra 1. Maji 1769, nu sat i Hertugdømmet Slesvig paa en lige Fod overalt, og alle andre forhen brugte sædvanlige Maal og Vægt for Fremtiden afskaffede. Efter denne Anordnings Forskrift skal Kornvahre maales efter Siællands strøgen Maal, og en Tønde holde 4 1/2 rhin- eller siælandske Kubikfod i Størrelse; saa at en Tønde Holder 8 Skiepper, en Skieppe 4 Fierdingkar.

Landerierne i Marschen beregnes efter Demater, ligesom derimod paa Geesten paa nogle Stæder efter Heitscheffeln, ja vel ogsaa efter Mark Guld og Sølv. En Demat indeholder i de Landskaber Eyderstedt og Nordstrand 216 Ruther i Længden, og 1 Ruthe i Breden; en Ruthe er 8 gamle frisiske Alne eller 16 Fod. I Amtet Tøndern er en Demat 180 Ruther lang og 1 Ruthe breed; en Ruthe er 9 Alen eller 18 Fod. Eftersom en Ruthe i Eyderstedt og Nordstrand er kun 8 Alen, og i Amtet Tøndern 9 Alen: saa er en tønderisk Demat efter sit ganske Indhold i Længden og Breden 11 3/16 Kvadrat Ruther større, efter gammelt frisisk eller nordstrandisk Maal, end en eyderstedtisk eller nordstrandisk Demat. En Demat udgjør omtrent saa meget, som en

Mand kan med en stor Segel afmeie paa een Dag. Dematernes Antal paa en Ploug Land er meget forskiellig efter Jordens Godhed. I nogle Egne beregnes 60 Demater, men i andre deels 40, deels 70, 80 til 100 Demater paa en saa kaldet Ploug. Derimod inddeles en Heitschessel i 6 Schip, en Tønde i 8 Schip, en Schip i 24, men paa nogle Steder i 40 Qvadratruther, og en Ruthe i 16 Fod. Alle Skatter og Paalæg lignedes og betales efter Plouge; men de oktroyerede Koge indrette deres Skatter og Paalæg efter Landets Demater.

Postvæsenet med ridende og agende Poster har Kong Kristian den Femte, saavel i Danmark og Norge, som og i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, allerførst indrettet paa en god Fod, og hans Postanordning er udgivet den 25. December Aar 1694. Kong Friderik den Femte har for de ordentlige agende Posters og Extraposters Befordrings Skyld gjort en nye Indretning udi Postvæsenet, ved en Forordning af 28. Maji 1752, og bestemt et Stæds Beliggenhed fra det andet ved Postmile, som ere fuldkomne lige de danske Mile. De ridende Poster, som ere bestemmede til Brevenes Befordring, ankomme paa deres Hovedreise igiennem Hertugdømmet i Stæderne ugentlig to gange, og afgaae igien. Fra Hamborg afgaaer den ridende Post til Kiøbenhavn hver Tirsdag- og Fredagtaften Klokken 10, og fra Kiøbenhavn til Hamborg Tirsdag- og Løverdagaften. De ordentlige agende Poster igiennem Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, Grevskabet Ranzau og Herskabet Pinneberg, ere den slesvigholsteenske, og den fra Kiøbenhavn til Hamborg og igien tilbage agende Post. Den slesvigholsteenske agende Post afgaaer om Onsdage og Løverdageftermiddag fra Hamborg igiennem Altona, Pinneberg, Elmshorn, Itzehoe, Remmels, Rendsborg, Slesvig, Flensborg, Apenrade til Hadersleben, og afgaaer igien tilbage fra Hadersleben Torsdag- og Søndagmorgen. Igiennem disse Hertugdømmer gaae ogsaa ugentlig to agende Poster imellem Kiøbenhavn og Hamborg; den Ene afgaaer fra Kiøbenhavn og den Anden fra Hamborg hver Løverdagaften, og ankommer Onsdag eller Torsdag i Hamborg og Kiøbenhavn. Foruden disse ordentlige agende Poster kan man ogsaa betiene sig af Extraposter. En extra Postvogn er forspændt med to Heste. Imellem Hadersleben og Aalborg er Aar 1753 anlagt en jydsk agende Post.

De gamle Indvaanere i dette Land vare Cimbrer, Angeler, Sachser, Jyder og Friser. De Cimbrer ere i det tolvte Aarhundrede blevne berømte af deres Tapperhed i deres Krige med de Romere, efterat de, for at søge nye Boepæl, vandrede ud i Hobetal af deres Fæderneland. De Angler, Sachser, Jyder og Friser droge over til Brittanien, og gjorde sig Mestere deraf. Endnu den Dag i Dag er, har det Strøg Land og frugtbare Egn, beliggende imellem Staden Flensborg, Flensborgerhavfiord, Østersøen, Schley og Staden Slesvig, det Navn Angeln af sine gamle Beboere.

Ved den vestlige Side af Hertugdømmet Slesvig laae forðum et anseeligt Strøg Land, som kaldtes Lillefrisland, og af de nyere Skribentere med bedre Føie Nordfrisland. Dette gamle Nordfrisland skal Aar 1240 have bestaaet af tre Landskaber, nemlig: 1) Helgoland, saavelsom og Eyderstedt, Æverschop og Urholm: 2) Lundbüll- eller Lundbullingerred, Ædomsherred, Pilworner- eller Pellwormerherred, Altringherred og Wiedrichsherred, hvilke fem Herreder ere indbefattede under det Navn Nordstrand; fremdeles Østerherred, Nordvestherred, Böckingherred og Horsbüllherred: 3) Søndergoeszherred, Nordgoeszherred, og en Deel af Rarherred, af hvilke tre sidste Geestlandet er blevet kaldet der frisiske Vorgeest. Efter det Meyerske landkort har her Aar 1300 været 162 Kirker, i dets Sted man nu omstunder i alle disse Egne ikke finder mere end 67 evangeliske Kirker og Sogne, og en romerskkatholsk Kirke; thi de forskrækkelige Vandfloder, som Tid efter Tid have oversvømmet dette Land og Egn, især i de Aar 1300, 1354, 1362, 1421, 1436, 1483, 1532, 1533, 1570, 1573, 1615 og 1634 have igiennembrudt Digerne, oversvømmet Landet, og bortrevet store og anseelige Stykker af disse saa lavt og nedrig liggende Landerier, saa at mangfoldige hele Sogne med deres Kirker ere bortskyllede af Vandets Oversvømmelse, og, uagtet de mange giorte Bekostninger med Inddigning, ere dog faa blevne tilovers. I dette attende Aarhundrede have de store Vandfloder Aar 1717, 1718, 1720 og 1756 ligeledes foraarsaget megen stor Skade i Marschlandene; dog er ingen Kirke ved de Vandfloder undergaaet, men meget mere desuagtet nogle nye Koge blevne inddigede. De nu værende Kirkesogne beboes mestendeels endnu af Friser; men Nordstrand beboes af Nederlændere.

Hertugdømmet Slesvig har fra ældgamle Tider været indlemmet Kronen og Kongeriget Danmark, og som et Stykke eller Provinz af samme Rige altid havt samme Regiering og Beskaffenhed med Riget selv indtil Aar 1085, da Kong Knud den Hellige gjorde sin Broder Øle til den første Hertug i Slesvig; hvilken Statsfeil mange andre Konger efter ham have ligeledes begaaet, til Rigets ubodelige Tab. Kong Niels gav sin Broder Æriks Søn, Knud, dette Hertugdømme til Lehn. Fra den Tid af er det næsten bestandig blevet en kongelig Prinz til Deel, under Titel af et Hertugdømme, hvorudover store Stridigheder ere opkomne. Især har man med største Heftighed disputeret om, hvad Art og Beskaffenhed det har havt med samme Lehn, om det var et personligt eller arveligt Lehn. Aar 1386 blev Gerhard den Siette, Greve til Holsteen og Schaumburg, forlehnet med samme; hans Søn, Adolph den Tolvte har været den sidste Hertug til Slesvig og Greve til Holsteen. Da samme døde Aar 1450 uden Livsarvinger, tilegnede Kong Kristian den Første sig det ledige Hertugdømme som et dansk Rigslehn. Men han lod sig dog for Holsteens Skyld udvælge af Ridderskabet til Hertug af Slesvig og Greve af Holsteen, og blev paa Raadhuset til Slesvig offentlig erklæret derfor ved Biskop Niklas den Fierde. Kongen meddeelte Stænderne Aar 1460 de vigtigste og fortræffeligste Friheder. Paa Kongens Ansøgning ophøiede Keiser Friderik den Femte Aar 1474 Holsteen til et Herredømme. Kong Kristian den Første beskikkede Grev Gerhard af Oldenburg til Stadtholder over Slesvig og Holsteen. Kong Johannes foretog sig Aar 1490 den første ulykkelige slesvigholsteenske Deling; thi den 10. Augusti Aar 1490 bleve Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen deelte imellem Kong Johannes og hans Broder Hertug Friderik den Første til Gottorf. Kongen fik disse Stæder, Slotte, Amter, Landskaber, Godser og Klostere, nemlig i Hertugdømmet Slesvig: Flensborg med Nordstrand, Sønderborg, Nordborg, Ærøe, Apenrade, Femern og Ruhekløster; udi Hertugdømmet Holsteen fik han Segeberg, Oldesloe, Rendsborg, Hanrau, Haseldorf, Kaden, og de Klostere Rheinfeld, Ahrensböck og Preetz. Dette blev af Hovedslottet Segeberg kaldet den segebergske eller den kongelige Deel. Derimod Hertug Friderik den Første, som havde Valget at tage af den giorte Deeling en Deel, udvalgte den gottorfiske eller hertuglige Deel, nemlig de Slotte, Amter og deri liggende Stæder, saavelsom og de Landskaber og Kirkesogne, som ligge i Hertugdømmet

Slesvig, nemlig: Gottorf, Eckernförde, Tøndern, Hadersleben, Tyle med Stappelholm, Eyderstedt, Kampen, Rundhof og Lygumkloster; og udi Hertugdømmet Holsteen fik han Kiel, Itzehoe, Plön, Lytkenberg, Oldenburg, Neustadt, Trittau, Steinburg, Neumynster, og de Klostere Bordesholm, Cismar, Reinbeck og Uetersen. Desuden gav Kongen sin Broder Titel af Arving til Norge; hvilken Titel de efterfølgende Hertuger til Slesvig og Holsteen have beholdt. Ikke længe derefter i samme Aar aftraadde Kong Johannes til sin Herr Broder, Hertug Friderik den Første, det Landskab Nordstrand, som var ham tilfalden, som et Stykke af den segebergske Deel. Kong Kristian den Tredie delede Aar 1544 den 9. Augusti Fyrstendømmerne blant sig og sine Brødre, paa denne Maade, at Kongen for sin Andeel beholdt i Hertugdømmet Slesvig følgende, nemlig: Flensborg, Sønderborg, Nordborg, Ærøe, Sundewitt, saameget som deraf hørte til Sønderborg, og Ruhekloster; men i Holsteen fik han Segeberg med Oldesloe og den halve Told, Heiligenhaven og Grossenbrode, Steinburg, Itzehoe, Krempe, Wilster, Plön, og Kloster Rheinfeld, Ahrensböck. Den ene Broder, Hertug Johannes, bekom til sin Andeel i Slesvig, følgende: Hadersleben, Dörning, Tøndern, Lygumkloster, Nordstrand, og de tre nær ved Rendsborg beliggende Landsbyer Berkstedt, Lembeck og Kampen, saavel som og den Øe Femern. Dernæst i Holsteen bekom han Rendsborg og Klosteret Bordesholm. Den tredie Broder; Hertug Adolph, fik til sin Deel udi Slesvig Gottorf, Hütten, Wittensen, Mohrkirchen, Stappelholm, Husum, Eyderstedt og Apenrade; saavel som og i Holsteen: Kiel, Neumynster, Oldenburg, Trittau, Reinbeck, Eismar og Neustadt. Derimod fik den fjerde Broder, Hertug Frideriks slet intet, eftersom han var Biskop til Slesvig og Hildesheim. Ved disse Sønner, Kristian og Adolph, ere opkomne to Hovedlinier, nemlig den kongelige Linie og den fyrstelige eller gottorfiske Linie. Denne anden slesvigholsteenske Deling imellem de kongelige Børn har givet Anledning til endnu større Sørge spil end den første Deling Kongen havde brugt den Forsigtighed, og forhen Aar 1533 indført den saa kaldte Union og Communion i dette Fyrstendom. Hiin sigtede egentlig til Hielp paa begge Sider; men denne angik den fælles Regiering i de Sager, som henhørte til Ridderskabet, Kontribution og nogle andre Ting. Derved blev slig Uenighed forekommet og tillige forhindret, at Hertugdømmerne og deres Dele ikke bleve adskilte, og bleve til independente Stater indbyrdes.

Men eftersom de vare forfattede i alt for ubestemte Udtryk, saa har ethvert Partie siden stræbt at fordreie Ordene til deres egen Fordeel. Da Hertug Johannes den Ældre døde i Hadersleben Aar 1580 uden livsarvinger, blev hans Efterladenskab ved Lodkastning den 9. September Aar 1581 i Flensborg deelt saaledes, at Kong Friderik den Anden fik disse Amter og Stæder: Hadersleben, Dorning og Rendsborg; derimod fik Hertug Adolph, som var Broder til den afdøde Hertug Johannes, Tøndern, Nordstrand og Femern, saavelsom og Lygumkloster og Bordesholm, tilligemed alle Herligheder og Rettigheder. Af den mellemste Deel af Ditmarsken bekom Kongen den sydlige Deel og Hertug Adolph den nordlige Deel til Arv og Eie. Kongerne Kristian den Tredie, Friderik den Anden og Kristian den Fierde havde den lærde Adelsmand Henrik Ranzau i meer end 40 Aar til deres Stadtholder i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, som da ogsaa var Amtmand til Segeberg og Steinburg, og forestod disse Embeder indtil hans Død den 31. December Aar 1598. Aar 1609 den 13. Julii fik Hertug Johan Adolph til Gottorf, i Henseende til hans Andeel i Hertugdømmet Slesvig for sig og sine Arvinger, Førstefødsels Ret af Kong Kristian den Fierde, som Lehnsherre; derved ophørte Stændernes Valgret i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen. Hertugerne erkjendte og antog det Hertugdom Slesvigs Lehns Forbindelse med Danmark, som var bleven fornyet, især ved det odenseiske Forlig Aar 1579, indtil Hertug Frideriks Datter Hedevig Æleonora blev Aar 1654 formælet med Kong Karl Gustav af Sverrig. Fra den Tid af søgte Hertugen at faae Souverainitet, angaaende det halve af Slesvig og angaaende Femern; hvilket Kong Friderik den Tredie ogsaa maatte Aar 1658 aftræde til ham, men han mistede det igien Aar 1675 ved det rendsborgske Forlig. Og endskiønt den fontaineblauske Fred Aar 1679 gjorde en Forandring deri, saa indtog dog i Krigen Kong Kristian den Femte Aar 1684 den hertuglige Andeel af Hertugdømmet Slesvig, og gav det først tilbage Aar 1689 med Souverainitet, i det altonaiske Forlig. Efter nogle Aars Forløb tog Kong Friderik den Fierde i Krigen med Sverrig Aar 1714 samme hertuglige Deel igien tilbage i Besiddelse, hvori han ogsaa blev bekræftet ved den stokholmske Fred den 3. Junii Aar 1720. Thi da det gottorfske Hof havde forsikkert Kong Friderik den Fierde i Danmark om at holde en nøiagtig Neutralitet i Krigen med Sverrig; saa befandtes dog samme

gottorfiske Neutralitetsforsikring at være brudt; thi da den svenske General, Grev Magnus Steenbock, efterat han havde, vundet Feltslaget over de Danske ved Gadebusk den 20. December Aar 1712, gik ved samme Aars Udgang over Traven ind i Holsteen, og efterat han den 9. Januarii Aar 1713 havde grusomt afbrændt Staden Altona, havde den 16, 17. og 18. Januarii Aar 1713 med stor Jil og Hast trængt over Eyderen ind i Hertugdømmet Slesvig: saa marcherede derimod den russiske Czar, Peter den Første, med en Armee af russiske Tropper ham i Hælene, og befandt sig i Forening med de danske og saxiske Tropper i Egnen af Gottorf den 22. Januarii; da gjorde Administrator og Hertug Kristian August i sin Pupilles den umyndige gottorfiske Hertugs, Karl Frideriks, Navn en Konvention den 21. Januarii 1713 med Grev Steenbock. Da nu de Svenske efter deres Overgang over Eyderen havde posteret sig imellem Husum, Frideriksstadt og Tønningen, men bleve bortjagede fra Frideriksstadt den 12. Februarii 1713, og bleve af den foreenede danske, russiske og saxiske Armee, som udgjorde omtrent 36000 Mand, og vare de Svenske meget overlegne, drevne alt mere og mere i Knibe; saa aabnede Kommendanten i Fæstningen Tønningen, paa Grev Steenbocks Forlangende, Fæstningens Porte for de Svenske den 14. Februarii, indlod den hele svenske Armee i Fæstningen, lod bringe (til at bedække de Svenske) Kanonerne ud af Arsenalet op paa Voldene, og fyrede paa den foreenede Armee. Derved var den belovede Neutralitæt paa den gottorfiske Side brudt, og Kong Friderik den Fierde blev foranlediget at agere fiendtlig med de gottorfiske Lande, og til den Ende tilegnede sig de samtlige gottorfiske Lande i Slesvig og Holsteen og deres Indkomster, ved et Patent af 13. Martii 1713. Derpaa blev al Tilførsel af Levnetsmidler afskaaret de Svenske, og Grev Steenbock tvungen til at overgive sig med al sin endnu overblevne Armee, som med Friske og Syge tilsammen beløb sig til noget mere end ti tusinde Mand, til Krigsfanger til Kong Friderik den Fierde den 16. Maji 1713. Efterat den svenske Armee var marcheret ud, lod Kong Friderik den Fierde holde Fæstningen Tønningen ligesom forhen indsluttet, og indtog samme den 7. Februarii 1714, saavel som den 8. Augusti samme Aar den Øe Helgoland. Fæstningsværkerne bleve ganske sløfede af de Danske. Fra den Tid af har ingen fiendtlig Krigshær været i Hertugdømmet Slesvig. Da den svenske Konge Karl den Tolvte var skudt ihjel for Friderikshald i Norge

den 12. December 1718, saa sluttede Kong Friderik den Fierde med den følgende Konge i Sverrig, Friderik den Første, under storbrittanisk og fransk Mediation Aar 1720 den 3. Junii gammel Stiil til Stokholm, og den 3. Julii nye Stiil til Frideriksborg, en Fred. Denne Fred indeholdt i den sextende Artikel, i Henseende til Hertugdømmet Slesvig, et Løfte, at Kongen i Sverrig for sig og for Kronen ikke vilde enten middelbar eller umiddelbar sætte sig imod det, som af Kongerne i Storbrittanien og Frankerige blev lovet til Kongens Beste af Danmark, angaaende dette Hertugdømme; ligesom og at Sverrig ingen Hielp ville bevise den gottorfiske Hertug til Slesvig og Holsteen imod Kongen af Danmark. Frankerige og Storbrittanien garanterede Kong Friderik den Fierde Besiddelse af den hertuglige gottorfiske Andeel af Slesvig. Thi den franske Resident og befuldmægtiget Minister Campredon hos Kongen i Sverrig udstødte den 3. Junii gammel Stiil i Stokholm Garantieakt, som blev underskrevet af Kong Ludvig den Femte i Frankerige til Paris den 18. Augusti næstefter; ligeledes den storbrittaniske Gesandt Pollewarth ved det danske Hof udstødte den 23. Julii nye Stiil 1720 Garantieakt, som blev underskrevet af Kongen af Storbrittanien, Georg den Første, den 26. Julii til Herrenhaufen. Disse Garantieakter indeholdt, at disse Kroner ville handthæve Kong Friderik den Fierde i Danmark i en bestandig og rolig Besiddelse af den gottorfiske Andeel af Hertugdømmet Slesvig. Derpaa ved Udgangen af Aaret 1720 indrømmede Kong Friderik den Fierde Hertug Karl Friderik igien sin Andeel af Hertugdømmet Holsteen, og lod sig den 4. September Aar 1721 af Adelen i Hertugdømmet Slesvig personlig til Gottorf hylde. Bemeldte Aar indlemmede Kongen det hele Hertugdømme Slesvig under Kongeriget Danmark, og just derfor borttog han det slesvigske Vaaben, som var 10 blaa over hinanden løbende Løver i gylden Feldt, ud af Middelskioldet i det kongelige danske Vaaben, og satte samme Vaaben nu ind i det femte Qvarteer i Hovedskioldet. De smaa Andele, som Hertugerne af Glücksborg og Sønderborg have, forekomme siden. Fra Aar 1722 den 7. September, da Stadtholder Grev Karl af Ahlefeldt døde, var ingen Stadtholder indtil Aar 1731 da Kong Kristian den Siette beskikkede sin Svoger, Markgreve til Brandenborgkulmbach, Friderik Ærnst, til Stadtholder. Kong Friderik den Femte købte Aar 1749 af Hertug Friderik til Glücksborg den mellemste Deel af Øen Ærøe, nemlig. Staden Ærøeskiøbing og det

af to Godser bestaaende Amt Gravenstein. Høistbemeldte Konge skinkede den 13. Februarii 1756 Hertug Friderik Kristian til Augustenborg og hans mandlige Arvinger det Gods Gammelgaard, tilligemed det dertil hørende lille Gods Gunstrup, begge paa Øen Als; og det augustenburgiske Huus overlod Kongen deres Anfallret paa de pløenske og glücksburgiske Lande med visse Vilkaar. Da de pløenske Lande i Hertugdømmet Holsteen vare bebyrdede med stor Lehnslaft og Gield, saa aftraadde ogsaa de hertuglige Huse, Glücksburg og Beck, een efter den anden, deres Ret og Arvefølge i de pløenske Lande til Kong Friderik den Femte. Derpaa kom den 29. November 1756 ei Arvefølgeforsdrag imellem Kongen og den pløenske Hertug, Friderik Karl, i Stand. Da nu bemeldte Hertug til Pløen døde den 18. Oktober 1761 uden fyrstelige mandlige livsarvinger, saa blev Kong Friderik den Femte Landsherre og Besiddere af de pløenske Lande.

Udi den i Tydskland imellem Kongen af Preussen, Friderik den Anden, paa den ene Side, og imellem den romerske Kejserinde og Dronning af Ungern og Bøhmen, Maria Theresia, saa og Kongen af Polen, som Kurfyrste til Sachsen, August den Tredie, paa den anden Side, Aar 1756 opkomne Krig, blev Storbritannien, Frankrige, det tydske Rige, Rusland og Sverrig, som Bundsforvante og Allierede til den ene eller anden af Parterne, indviklede; og denne Krig nærmede sig til de holsteenske Grændser. Derfor saae Kong Friderik den Femte sig foranlediget i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen, til deres Bedækkelse og Sikkerhed, Aar 1758 at trække tilsammen flere Krigsfolk, end sædvanlig pleiede her at ligge, hvilke Tropper bleve i de følgende Aar forstærkede.

Da nu den russiske Keiserinde Elisabeth den Første var død den 5. Januarii nye Stiil Aar 1762, og hendes Søstersøn, den hidtil værende Storfyrste af Rusland og Hertug til Slesvig i Holsteengottorf, under Navn af Keiser Peter den Tredie, var kommen paa den russiske Throne, saa søgte han med væbnet Haand at udføre sin Paatale og Fordring paa den fordum værende gottorfiske Andeel af Slesvig. Til den Ende lod han en talrig russisk Armee i Junii og Julii Aar 1762 rykke frem imod de danske lande, indtil Hertugdømmet Meklenborg, og var i Begreb med at vilde reise selv efter sin Armee. Ved saadanne Omstændigheder lod Kong Friderik den Femte i Danmark en anseelig

Krigshær i bemeldte Maaneder rykke ud og marcherede frem til imod Wismar i Meklenborg. Men da enhver formodede, at det, uagtet den i Berlin imellem den danske og russiske Gesandt til Forliig anstillede Kongres, skulde bryde ud til Krig imellem Danmark og Rusland; saa indfaldt i Rusland den 9. Julii bemeldte Aar 1762 en stor Forandring, da den nye Keiser Peter den Tredie blev dethroniseret, og hans Gemalinde, Katharina den Anden, blev sat paa den russiske Throne, Kort derefter, nemlig den 17. i samme Maaned, døde Peter den Tredie selv i sit Alders 35. Aar. Han efterlod sig ikkun een Prinz, Paul Petrowitz, den nu værende Storfyrste i Rusland.

Hans Gemalinde og Efterfølgerinde i det russiske Riges Behærskelse, Keiserinde Katharina den Anden, fød Prinzesse af Anhaltzerbst, var venskabsfuldsindet mod Danmark; hun trækkede derfor sin Armeé tilbage igien til Rusland, og Kong Friderik den Femte trækkede sin Krigshær tilbage igien til sine egne Lande, og derved bleve de Hertugdømmer Slesvig og Holsteen, saavel som de øvrige danske Lande, sat i deres forrige Rolighed igjen, Den russiske Keiserinde paatog sig Formynderskabet for hendes Prinz, Poul Petrovitz, i Henseende til hans Andeel i Hertugdømmet Holsteen, og beskikkede Aar 1762 Hertug Georg Ludvig, men efter hans Død Aar 1763 Biskoppen til Lybek, Hertug Friderik August, til Stadtholder i de storfyrstelige russiske Lande i Holsteen.

Aar 1764 den 10. Julii, ved et Forliig med Hertug Friderik Kristian til Augustenborg, aftraadte Kong Friderik den Femte til det augustenborgiske Huus for dets Arverets fuldkomne Aftrædelse paa de pløenske og glücksborgiske lehnbare Lande til et Æquivalent det Slot Sønderborg med dets Tilhør, og de fire Godser i Sønderborgamt, nemlig Rønhof, Laygenvorwerk, Maybüllgaard og Knisgaard, med de dertil hørende Landsbyer og Undersaattere, Patronatret til Kirkerne Ulkebül, Hørup, Lysabel og Rotmark.

Aar 1767 sluttede hendes russiske keiserlige Majestæt Katarina den Anden, i hendes Søns den keiserlige russiske Prinzes Mindreaarighed, en med hans kongelige Majestæt Kong Kristian den Syvende i Danmark provisorisk Traktat, angaaende Ombyttten af den hidtil værende storfyrstelige Andeel i Hertugdømmet Holsteen mod de tvende Grevskaber Oldenborg og Delmenhorst. Denne Traktat blev fuldbyrdet,

da Prinz Paul opnaaede sin Majorennitæt. Thi Aar 1773 den 16. November bleve de hidtil værende storfyrstelige holsteenske Lande ved en offentlig oplæst Gessions- eller Afstaaelsesakt høitidelig overgivne til hans kongelige Majestæt Kong Kristian den Syvende i Danmark. Denne Akt var underskrevet af Prinz Paul i Sarkojezelo den 20. gl. Stiil, eller 31. Maii nye Stiil, Aar 1773, og publiceret i Kiel den 5. gl. Stiil, eller 16. November nye Stiil. Efter den Tid tilhører nu den forhen værende storfyrstelige Andeel af Holsteen Kronen Danmark.

De høikongelige Jurisdiktioner i Hertugdømmet Slesvig holdes paa Slottet Gekert, og ere: 1) Overretten, hvorhen Appellationer og Nullitæters Klager fra alle Magistratens Domme i Stæder, Rettergange i Amter og Landskaber, Hospitals- og Kirkeret, fra Bitiding i Eyderstedt, fra Treherreders Ret i Amtet Tøndern, og de Eedsvornes Magt paa Øen Femern, saavelsom og fra Retterne i de oktroyerede Koge, umiddelbar komme; denne Overret bestaaer af Stadtholderen, Kanzler, Vicekanzler i Hertugdømmet Slesvig, og af et Antal Overretsraader; det har to virkelige Kanzellieseekretairer, hvoraf den anden er tillige Registrator, og to virkelige Kanzellister. 2) Landretten, som holdes aarlig paa første Mandag efter Paaske, hvorhen komme Appellationer fra de adelige Retter, det augustenburgske Distrikt og Grevskabet Reventlau; det bestaaer af Stadtholderen, nogle adelige og lærde Raad, og Landkanzler; Protokollen holder Landretsnotarius og en Sekretair. 3) Overkonsistorium eller Overkonsistorialretten holdes aarlig paa første Mandag efter Mariæ Renselsesfest; den bestaaer af Stadtholderen, Kanzler, Vicekanzler og andre Overrettens Raad, Generalsuperintendenten som Overkonsistorialraad, og endnu en Theolog som Bisidder; det dømmes i Ægteskabs- og Kirkesager. 4) Landoverkonsistorium eller Landoverkonsistorialret holdes naar Landretten er til Ende, og bestaaer af dem som sidde i Landretten, tilligemed Generalsuperintendenten, og endnu en Theolog som Bisidder. Disse fire Høiesterettes. Domme udstædes i Kongens Navn i det høitydske Sprog; og derfra kan ei appelleres videre. Næst efter disse høieste kongelige Rettergange i dette Hertugdømme ere Underretterne. Disse bestaae af Retterne i Stæderne, Amter og Landskaber, det hertuglige augustenburgske Distrikt, Grevskabet Reventlau, det adelige Frøkenkloster og det graa Kloster til Slesvig, nogle Hospitaler og Kirker, saa og de oktroyerede Koge; dernæst ogsaa af Underkonsistorialretterne.

Stæderne have deres egen Magistrat, som bestaaer af Borgemestere og Raadsforvandre. Nogle Stæder have bestandig to, Husum tre, andre ikkun een Borgemester; men Frideriksstadt har foruden to Borgemestere ogsaa een Præsident. Udi nogle Stæder er en Kæmnerieret, saasom i Flensborg og i Sønderborg. I enhver Stad er en Stadsfoged, men udi Slesvig ere to.

Amterne bestaae gemeenlig af visse Herreder. Amtet Tøndern har ogsaa to Landskaber, og de Amter Apenrade og Sønderborg har hver ligeledes eet Birk under sig. Derimod bestaaer Amtet Lygumkloster ikkun af eet Birk. Høyerherred i Amtet Tøndern indeholder ogsaa eet Birk. Med Amtet Gottorf er det Landskab Stapelholm sammenføiet, og med Amtet Flensborg er det Landskab Bredstedt, fornemmelig kun i Henseende til en fælles Amtmand, sammenføiet. Landskaberne, Herrederne og Birkerne bestaae af et fra hinanden ganske forskielligt Antal nær ved hinanden liggende landsbyer, nogle enkelte Gaarde, Huse og Landerier. Hvert Landskab og de fleste Herreder indeholde adskillige Kirkesogne. De Birker Warnitz og Rockenitz indbefatte kun eet Sogn, men Lygumkloster tre Sogne. Kirkesognene bestaae gemeenlig af adskillige Landsbyer, og man forefinder ikkun faa Sogne, som blot bestaae af een landsbye. Ved Domkapitelets Amt, som ligger adspredt i andre Amter, og Landskabet Bredstedt, er at merke som noget besynderligt, at det bliver deelt i tre Distrikter, og disse i Stiftsdomkapitelets Fogderier, et Domfogderie og andre smaa Dele. De store Byer, som kaldes Flekker, høre til de Amter, Landskaber og Herreder, hvori de ligge. Blandt alle Amterne indeholder Amtet Hadersleben, og blandt Landskaberne det Landskab Eyderstedt, de fleste Kirkesogne.

Over Amterne ere Amtmænd, over Landskaber ere Amtmænd og Landfogder, over Herrederne ere Herredsfogder, og over Birkerne ere Birkefogder beskikkede, hvilke, undtagen Landfogden paa Føhr og Sylt, handthæve Ret og Retfærdighed. Det Landskab Eyderstedt Har sine besynderlige Foresatte, som kaldes Øberstaller. og Staller. Amtmændene ere ni i Tallet. Dertil beskikkes Grever, Friherrer og Adelspersoner, som ere Geheimeraader, Ordensriddere, Kammerherrer, eller Konferenz- og Landraader. De ere Overbetientere, have Opsyn over alle Underbetientere i deres Amter, saasom Landfogeder, Amtsforvaltere, Landskrivere, Huusfogeder, Herredsfogeder, Ridefogeder, Birkefogeder,

Stifts- og Domkapitelsfogeder, Branddirektører og Hegeridere, og lade sig af dem i mange Forretninger give Efterretninger. Udi de fleste Amter har Amtmanden allene den første Undersøgelse i alle forefaldende borgerlige Rettergangssager. Underretterne i Amterne og Landskaberne i borgerlige og piinlige Rettergangssager kaldes i de landskaber Bredstedt og Stapelholm Bondengericht, men i de fleste Herreder og Birker kaldes de Ding und Recht, eller das Ding. Udi Eyderstedt ere to Landretter; i Landskabet Femern er tre Kirkesognsretter; og Øerne Sylt og Føhr, saavidt de høre til Amtet Tøndern, saavel som og Bocking- og Widingherreder, have hver deres Raad, som udgiøre Underretten sammesteds. Udi Marschlandene ere Digegever, (Præfecti Aggerum,) Dige dommere og Dige fogeder, som fælde Dom i forefaldende Digesager. Til Underretterne i Hertugdømmet hører ogsaa tre Melleminstanzer eller Retter. Den ene Melleminstanz eller Dom er i Landskabet Eyderstedt, hvor man appellerer fra de tvende Landretter til Bitiding eller Dreyerlandegericht, (de tre Landes Ret;) den anden i Amtet Tøndern, hvor Appellation skeer fra Raadet i de fire Herreder i Widing- og Böckingherreder, Østerlandsføhr og Sylt til Dreyhardergericht eller Treherredersret; og den tredie i Landskabet Femern, hvor man appellerer fra Kirkesognsret til den saa kaldte Eedfornes Magt, eller den femerske Landret, førend Sagen kan komme for den gottorfiske Overret. Fra alle de øvrige Underretter i Amterne og landskaberne gaae Sagerne umiddelbar til Overretten til Gottorf. Grevskabet Reventlau har Jurisdiktion i borgerlige og piinlige Sager, og den forrettes ved en Inspektor og en med sex Sandemænd besat Ret. Det adelige Frøkenkloster til Slesvig har ligeledes borgerlig og piinlig Jurisdiktion. Klosterets Konventret bestaaer af Provsten, Priorinden og ni Konventualinder. Hospitalet, Mariæ- og Niklaskirke til Flensborg have over deres Lanster Jurisdiktion i borgerlige Sager og ringe Forbrydelser. Det graa Kloster til Slesvig har den borgerlige og piinlige Jurisdiktion. Der gives ogsaa oktroyerede Koge, som ei høre til Amterne eller Landskaberne, men have deres egen Forfatning i Justitz-, Dige-, Politie- og andre Sager. De fleste oktroyerede Koge have den borgerlige og piinlige Jurisdiktion, og de ere forsynede med mange Privilegier.

Dernæst maae man anføre de kongelige Underkonsistorialretter, som ogsaa sædvanlig kun kaldes Konsistorialretter. Stæderne have intet

Underkonsistorium for sig selv; dog har Staden Husum sit Konsistorium for sig allene. Dette bestaaer af Stadens tre Præster, to Borgemestere og den ældste Raadsforvandter, og Sognepræsten fører Protokollen. I de øvrige Konsistorialretter præsiderer Amtmanden; men i de tvende eyderstedtske Konsistorialretter præsiderer Oberstaller og Staller. Der ere ti kongelige Underkonsistorialretter i Hertugdømmet Slesvig, hvilke ere beskikkede over 188 Kirkesogne. Af alle disse hører 35 under den gottorfiske, 34 under den flensborgske, 13 under den apenradiske, 47 under den tønderske, naar man regner Emmerlefsogn med, 1 under den husumske Konsistorialret, 8 under Konsistorialretten for Østerdelen af Eyderstedt, 10 under Konsistorialretten for Vesterdelen af dette Landskab, og 4 under den femerske Konsistorialret; under den sønderborgiske staaer ikkun Staden Sønderborg og Rekenissogn, og under den haderslebenske staaer Staden Hadersleben og 33 Sogne af samme haderslebenske Amt. Præsterne i disse Konsistorialretter examinerer de theologiske Kandidater.

Derimod under de danske Retter staae alle de danske Kirkesogne, 47 i Tallet, som ligge i Amtet Hadersleben, saavel som og paa de Øer Als og Ærøe, tilligemed de adelige Sogne Gram og Fohl, og staae Under Biskoppernes i Ribe og Odense deres Overopsyn.

De Prokuratorer, som beskikkes til Advokater for de høieste kongelige Retter i Hertugdømmet Slesvig, kaldes Over- og Landretsadvokater; men de, som Kongen har beskikket til Advokater for Regieringskanzelliet og andre kongelige Oberretter i Hertugdømmet Holsteen og dertil hørende Lande, kaldes Regieringsadvokater. De øvrige, hvis Bestalling lyder blot paa Advokater ved Underretterne, kaldes Underretsadvokater. Til at udføre Kammer- og Kriminelsager, som undersøges og dømmes af de høieste kongelige Retter til Gottorf, er en Overfachwalter i Slesvig beskikket.

Endelig maae man og anføre Jurisdiktionen i det hertuglige glücksborgiske Arveland, hvilken ikke i nogen Maade dependerer af de høieste kongelige Retter til Gottorf. Udi den store Bye eller Flek Glücksborg bestaaer Underretten af Herredsfogden i Amtet Glücksborg, to Sandemænd og en Tingskriver. Over den øvrige Deel af Amtet Glücksborg holdes en egen Ret eller Ding til Munkebrarup. Paa Sundewitt har Hertugen en Herredsfoged i Riibelherred til Broacker. Fra disse

Retter komme Rettergangssager til Hofretten til Glücksborg. Denne Hofret er besat med tre Personer. Konsistorium til Glücksborg er den eeneste Konsistorialret for de hertuglige Undersaatter, som boe i de syv Kirkesogne i det glücksborgiske Arveland; men Landet staaer umiddelbar Under Kongen af Danmark.

Den almindelige Landret i Hertugdømmet Slesvig, hvorefter kiendes og dømmes i borgerlige Sager, er den af Kong Valdemar den Anden Aar 1240 paa Rigsdagen til Vordingborg i Siælland udi det danske Sprog givne, men Aar 1590 paa nye efterseedede, i Henseende til gamle ubekjendt blevne danske Ord forbedrede og trykte, men derefter af det danske i det plattyske Sprog oversatte, og med Kong Kristian den Fierdes og Hertug Johan Adolphs Tilladelse til Slesvig Aar 1593 trykte jyske Lovbog, Codex Juris Justici, hvilken er paa nye oplagt Aar 1603 til Slesvig og Aar 1717 til Flensborg, og hvis Forbindtlighed strækker sig ikke videre end over dette Hertugdømme. Den danske Krigsstaat i dette land retter sig efter deres Krigsartikler, og efter Kong Kristian den Femtes danske lovbog. I Ægteskabs- og Kirkesager retter man sig efter den slesvigholsteenske Kirkeorden, som af Kong Kristian den Tredie blev bekjendtgiort Aar 1542 den 9. Martii i det plattyske Sprog; men især efter den kanoniske Ret. De Kirkesogne, som ligge under Bisperne i Ribe og Fyhn, rette sig efter Kong Kristian den Femtes danske lov og de udgangne danske Forordninger.

Mange Stæder have deres egen Stadsret. Den nyeste og udførligste er den 1635 i det nederlandske Sprog trykte friderichsstadtske Stadsret. Staden Husum har en Stadsret af Aar 1608; den er desuden forsynet med den wisbyeske Søeret. Den lybske Stadsret gielder ingensteds, uden i de Stæder Tøndern og Burg. Nogle Landskaber, nemlig Eyderstedt, Femern og Stapelholm, have deres egen Ret, af hvilke den eyderstedtske Landret er best, forfattet Aar 1591. De øvrige ere de fire frisiske Herreders landret, den nordstrandske landret, og i Marschen Spadelandsret, Jus Aggerum i Henseende til Diger, Damme, Sluser. Kong Kristian den Siette har anordnet Brandgilder og Commerzkollegium saavel i Stæderne, som ogsaa i Amterne og landskaberne af dette Hertugdømme; men Kong Friderik den Femte oprettede i Eyderstedt almindelige Brandgilder, som ere forsynede

med Branddirekteurer, og staae under Opsyn af Oekonomiekollegier; og have alle deres Brandanordninger.

De ordentlige kongelige Indkomster af dette Hertugdømme ere betydelige, og bestaae i den maanedlige Kontribution af Stæder, Amter, Landskaber, adelige Godser, Kanzelliegodser og oktroyerede Koge; i Jordebogens Afgift eller Herrengeld; i Told og Licent; i Straf-, Dispensations-, Rekognitionspenge, og for stemplet Papir; i Indkomster af de kongelige Domainer og Kammergodser; i Østersfangstens Forpagtning ved den vestlige Side af Hertugdømmet. Derimod finder Konsumtion og Akcise ikke Sted, hverken i Hertugdømmet Slesvig eller Holsteen.

Stæderne, Amterne, Landskaberne og de adelige Godser, saavelsom og det adelige St. Johanniskloster, og det graa Kloster til Slesvig, tilligemed nogle Hospitaler og Kirker, ere anslagne til visse Plouge, hvorefter de betale den maanedlige Kontribution til den rendsborgske Land- og Krigskasse. De oktroyerede Koge og alle andre Marschlande indrette deres Kontribution efter Dematernes Antal, endskiønt de staae for et vist Antal af Plouge, hvorefter Dematerne beregnes. Kong Friderik den Tredie og Hertug Friderik den Tredie udgave den 26. Maji 1652 en fornyet Landsmatrikel over begge Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen. Udi denne Matrikel, saavidt Hertugdømmet Slesvig angaaer, findes Domkapitelet, det graa og det adelige Frøkenkloster til Slesvig, de gamle Stæder, og Husum, tilligemed nogle Kirker og Hospitaler, ikke mindre Eyderstedt, Femern og Pelworn, saavelsom og de adelige Godser, at være ansatte til visse Plouge. Men Plougtallet er i Henseende til Domkapitelsamtet, og andre Amter, Stæder, Kirker og Hospitaler, nu overmaade forandret. Hele Hertugdømmet Slesvig er anslaget til 19390 Plouge. Ved en Ploug forstaaes saa meget Jord, som Bonden kan drive med en Ploug. Efter Jordens Beskaffenhed regnes mere og mindre til en Ploug, nemlig imellem 24 til 36 Morgenland.

Told og Licent oppebæres af de i Stæderne, Flekker og ved Toldstederne paa landet beskikkede Told- og Licentforvaltere. I Amterne blive de øvrige Landsherlige Indkomster oppebaaret af Amtsforvalterne og Landskriverne, tildeels ogsaa af Herred- Ride-, Stifts- og Domkapitelets Fogeder, og af dem afleverede til den kongelige Kasserer i Rendsborg, som har Land- og Krigskassen at forvalte. ??fogeder

findes ikkun i Amtet Hadersleben, og een i Domkapitalsamtet. I Amtet Tøndern, paa de Øer Sylt og Føhr, indkræves Landsherrens Indkomster af Landfogeden, og leveres til den tønderne Amtsforsvalter, Landfogeden. i Landskabet Stapelholm, og Landfogeden paa Helgoland, oppebære sammesteds de Landsherlige Indkomster. Huusfogederne maae i Amterne og Landskaberne udi Hertugdømmet besørge alle Vogne, som bør gjøre Frikiørselen; de har Opsyn over alle kongelige Pagtstykker, Slottenes Reparation, Veie, Broer, kongelige Fæsteskovene, Fiskedamme, saa og med Skovbetienterne. Over Jagt- og Forstvæsenet i Amterne og Landskaberne i dette Hertugdømme ere 2 Jægermestere, 2 Overførster, Huusfogeder, og 18 Hegeridere, hver i sit Distrikt beskikkede. Hver Amtmand har ogsaa i det ham anfortroede Amt og Landskab Overopsyn over Jagt- og Forstvæsenet tilligemed den forordnede Jægermester.

Den danske Krigsmagt til Lands i Hertugdømmet Slesvig bestaaer af adskillige gevorbene Regimentter til Hest og Fods, hvis Antal og Styrke er foranderlig efter Tidernes Beskaffenhed. De i Stæderne, Amterne og Landskaberne i Hertugdømmet Slesvig, hvorhen især Høierherred hører, saavel som ogsaa i Staden Heiligenhaven, til den danske Orlogsflaade enrullerede Søfolk og Matroser, som tiene i Nødsfald til Krigsskibenes og Fregatternes Bemanding, beløbe sig omtrent 1900 til 2200 Matroser, hvortil ere forordnede fem Søofficerer og en Mønsterskriver i landet. Dog ere herunder ei indberegnete de Søfolk paa de vestlige Øer, som ogsaa i Nødsfald tiene paa Floden, ei heller det unge tilvoxende Mandskab.

Man vil nu nøiere beskrive Hertugdømmet Slesvig, nemlig:

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150